

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

др *Алексић Радомир*, др *Грицаић Ирена*, др *Коларич Рудолф*, др *Конески Блаже*,
др *Павловић Миливој*, др *Стевановић Михаило*, др *Храсиће Мајке*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

XXV књ.

БЕОГРАД
1961—1962

ПРОБЛЕМ ГЛАГОЛСКОГ РОДА И ПОВРАТНИ ГЛАГОЛИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

Подела глагола по роду на актив, пасив и медиј, извршена с обзиром на однос субјекта и објекта глагола у класичним језицима онакав каквим су га схватили проучаваоци тих језика, до данас је углавном остала основом учења о глаголском роду и живих језика. У класичним језицима, нарочито доследно у грчком, такво класификовање имало је одговарајућу морфолошку систему, с посебним облицима за сваки од три наведена глаголска рода.

А и други су неки језици, староиндијски нпр., такође имали посебне облике за сваки глаголски род. Али је овај морфолошки систем, у скоро свим језицима, мање или више поремећен. Већ је латински језик имао утврђене облике само за прва два рода, за актив и пасив, а поред тога је знао и за тзв. депонентне глаголе, који се, по нашем схватању, погрешно дефинишу као глаголи активног значења с пасивним облицима. Погрешно се дефинишу, кажемо, зато што медијални глаголи, које у латинском језику добрим делом налазимо међу депонентним, нису и активни у исто време, него су управо сасвим друкчији. А с друге стране, међу латинским *verba deponentia* имамо велики број глагола који су и активни, и прелазни чак. Затим, међу активним непрелазним глаголима латинског језика такође је много оних који се употребљавају с пасивним облицима.

Основно учење о тројаком глаголском роду везаном за морфолошку систему од три облика има својих крупних недостатака, већ у томе што су у њему рђаво разграничени актив и медиј, јер се у први често убрајају само активни прелазни глаголи, и то прелазни глаголи с правим, ближим објектом, а у медијалне се сврставају сви непрелазни, како они који то доиста и јесу, тако и непрелазни глаголи што означавају активност ни по чему слабију од оне што се изриче активним прелазним глаголима. И то је можда једна од најкрупнијих заблуда у учењу о глаголском роду,

која се заснива на тражењу суштине глаголског рода у формалним ознакама и постаје нарочито крупном у многим језицима, међу њима и у словенским, па наравно и у српскохрватском језику, који за обележавање односа међу глаголом и другим деловима реченице за које је он чврсто везан, немају одговарајућих морфолошких знака, односно имају само један овај знак за још неутврђен број таквих односа. Тај знак је, како је одвећ добро познато, у словенским језицима (ми се на питањима глаголског рода других језика овде не можемо задржавати) повратна заменица-речца *се* (односно, посебно у руском језику — афикс *-ся*). А њу — да засад само напоменемо оно што је такође познато — уза се могу имати глаголи сва три основна глаголска рода: и актива и пасива и медија. Међутим, глаголи сва та три глаголска рода могу опет бити и без овога знака. То је очевидно стварало и ствара велику збрку у схватањима целог проблема, тако да су неки језикословци, међу њима познати руски лексиколог В. И. Даль¹, и нарочито Н. П. Некрасов², порицали и само постојање категорије глаголског рода. А знатно пре њих, већ у предговору Српском рјечнику (1818), Вук Ст. Караџић³ је изразио сумњу у корисност проучавања глаголског рода уопште. Али се таква схватања нису могла одржати. И глаголскоме је роду у словенским језицима, и пре ових његових негатора, и после њих, поклањана озбиљна пажња, нарочито глаголском роду у руском језику. И о њему је много расправљано.

Најопсежније су, свакако, и врло значајне расправе о глаголском роду у словенским језицима А. Маргулијеса⁴ и Б. Хавранека⁵. А врло је позната до наших дана остала и на метод проучавања глаголског рода словенских језика видног утицаја имала кратка иначе, неколико деценије старија, расправа Ф. Ф. Фортунатова⁶. О овоме су питању износили своја схватања многи врло истакнути руски лингвисти и писци удбеника, међу којима се по значају онога што о глаголском роду говори, видно истиче академик В. В. Виноградов⁷, који му је у својој књизи

¹ В. И. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка. С.-Петербург — Москва 1880, стр. XXXVII.

² Н. П. Некрасовъ, О значеніи формъ русскаго глагола. С. - Петербургъ 1865.

³ Вук Ст. Караџић, Српски рјечник. Беч 1818, стр. LIII.

⁴ Dr phil. Alfons Margulies, Die verba reflexiva in den slavischen Sprachen. Heidelberg 1924.

⁵ Bohuslav Havránek, Genera verbi v slovanských jazicích. Praha I 1928, II 1937.

⁶ Ф. Ф. Фортунатовъ, О залогахъ русскаго глагола. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ IV, 4, 1899, стр. 1153—1158.

⁷ В. В. Виноградов, Русский язык. Москва—Ленинград 1947, стр. 606—651. и 660—662.

Русский језик посветио око 50 страна текста. Ту је он учинио врло успео осврт на главне моменте из историје учења о глаголском роду у руском језику, сам он то учење развио, нарочито у једном правцу, овај проблем у знатној мери с више страна осветлио и о њему навео богату литературу којом се, проучавајући га, сам служио.

Остале ћемо ауторе, уколико се у расправљању будемо додиривали њихових мишљења, навести на дотичним местима. Али ћемо овде још истаћи да о питању глаголског рода, посебно у српскохрватском језику, није могуће говорити а да се не подсетимо на оно што се о њему налази у граматицама Ф. Миклошића и Т. Маретића, што о томе питању говоре Д. Боранић у расправи о рефлексивним глаголима⁸ и А. Белић у својим универзитетским предавањима⁹ и у књизи О језичком развоју и језичкој природи¹⁰.

Ипак се, и поред тако велике пажње која се у науци о словенском глаголу поклањала глаголскоме роду, може рећи да не само што тај проблем није у потпуности расветљен него се у учењу о глаголскоме роду још повлаче заблуде које малочас споменусмо. У свакоме случају акад. В. Виноградов је у потпуном праву када у глави Категорија залога своје већ наведене књиге констатује да „учение о залогах до сих пор содержит очень много неясностей“¹¹.

Бавећи се сâм тим проблемом, ја сам дошао до уверења да он иде међу најсложенија питања синтаксе словенских глагола. А већ самим тим што кажем да га сматрам синтаксичким проблемом, рекао сам да се у мишљењу о глаголском роду мање или више разликујем од многих лингвиста који су се њиме бавили. То своје мишљење и посебно гледање на проблем глаголског рода у целини недавно сам изнео у расправи *Глаголски род и његова у вези с њим*¹².

Врло ми је пријатно што овде могу констатовати да се код још једног синтаксичара истовремено с мојим појавило углавном идентично мишљење о карактеру глаголског рода. Г. А. Стахова у ниже цитираној расправи каже: „Потенцијално возможные залоговые значения глагола реализуются в предложении. Характер контекста помогает разграничению

⁸ Dragutin Boranić, О рефлексивним глаголима у хрватском језику. Rad Jugoslav. akademije znanosti i umjetnosti 140.

⁹ А. Белић, Историја српскохрватског језика. Речи с конјугацијом, стр. 327—338.

¹⁰ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју. Београд 1941, стр. 413—421.

¹¹ Нав. дело, 607.

¹² Глас Српске академије наука и уметности ССЛI. Београд 1961, стр. 45—63.

залоговых значений ... Степень отчетливости того или иного залогового значения, ясность его выражения зависит от его различных условий синтаксического порядка“, па закључује: „важнейшая сторона природы залога — синтаксическая“¹³.

Наша је концепција, рекосмо, у схватању да се на глаголски род мора пре свега гледати као на синтаксичку категорију. Не може се, истина, рећи да код ранијих испитивача глаголскога рода у словенским језицима синтаксичка страна проблема није узимана у обзир. Већ самим тим што су проучаваоци глаголског рода, скоро сви, налазили да је он у односу између глаголом означеног процеса и других главних делова реченице, — они су, мада многи од њих и нехотице, откривали да је то синтаксички проблем. У граматицама и уџбеничкој литератури уопште, глаголском је роду место давано обично у синтакси глагола. Ту су га најчешће обрађивали граматичари и западноевропских и словенских језика. Ф. Брино га — да од ових првих споменемо једнога од врло значајних међу њима — обрађује у првој глави синтаксе глагола¹⁴. Али су се у приказивању овога проблема претежно задржавали на формалним моментима, а превиђали су оно што је битно за правилно разумевање глаголског рода. И тако се десило да, поред осталог, граница између активних и медијалних глагола досад остане неутврђена. Пасив је, међутим, мање-више тачно интерпретиран још од најранијих времена, и готово је увек тачно схватана чињеница да он није у самоме глаголу већ у реченици. Треба истаћи да и друга два глаголска рода, актив и медиј, нису у самоме глаголу већ у оној његовој семантичко-функционалној вредности коју има тек везан за друге делове реченице. То су уосталом тачно схватили још старији руски филолози XIX века Ф. Буслајев¹⁵ и А. Востоков¹⁶, а нарочито истакао знаменити руски лингвист А. А. Потепња¹⁷ напомињући да глагол при дефинисању његова рода није допуштено истрзати из реченице. И то јасно карактерише његову синтаксичку концепцију схватања глаголског рода, мада се управо и

¹³ Г. А. Стахова, *Глаголы собственно-возвратного залогового значения в современном русском языке*. — Исследование по лексикологии и грамматике русского языка. Москва 1961, стр. 289.

¹⁴ F. Brunot, *Précis de Grammaire historique de la langue française*, 4-ème éd. Paris 1889, 449—469.

¹⁵ Ф. Буслаевъ, *Историческая грамматика русского языка*. Синтаксис. Москва 1869, стр. 115.

¹⁶ Русская грамматика Александра Востокова, двѣнадцатое издание. С.-Петербургъ 1874, стр. 74.

¹⁷ А. А. Потепня, *Из записок по русской грамматике IV* 1941, стр. 198.

Потебња, који је више од свих био синтаксичар, у третирању појединих питања глаголског рода хватао за морфолошке елементе.

Своју искључиво синтаксичку концепцију ја сам настојао да у сада наведеној расправи образложим, пре свега, од свих признаваном а од многих наглашаваном чињеницом да глаголски род представља однос делова реченице око глаголом означеног процеса. Тамо сам се задржао на неслагању међу лингвистима од којих су једни (Буслајев, Аксаков, Фортунатов, Белић, Хавранек) сматрали да је ту у питању однос између глаголске радње и њеног субјекта, а други (Потебња, Шахматов, Лос, Маргулијес, Виноградов), — да глаголски род није само у томе, већ и у односу субјекта глаголом означеног процеса и његова објекта. И то сам тамо, мислим, довољно објаснио¹⁸. Напоменуо сам и да је за правилно схватање глаголског рода од особитог значаја још и улога субјекта у процесу који му се глаголом приписује. А овде можемо додати још и нове доказе. Два за свакога несумњиво различна глаголска рода: актив и пасив разликују се, дакако, и по међусобном односу субјекта и објекта, али још одређеније по улози субјектовој у процесу радње. У првome случају субјекат је у активној улози вршиоца радње, ствараоца процеса који се глаголом казује. У другоме је, међутим, субјекат пасиван, а радњу на њему врши неки спољни вршилац. Сами термини, како видимо, у оба случаја дефинишу глаголски род. И из тога јасно произилази да и међу непрелазним глаголима имамо велик број активних. Такви су управо сви глаголи што означавају радње у којима су њихови вршиоци активни — међу осталима: *ићи, доћи, њроћи, леиети, њушовати, скакати, њрчати, јуриати* и њима слични, а дакако и глаголи с повратном речцом *се*: *кујати се, крејати се, њети се, њенјрати се, сјушијати се* и други глаголи овога типа. Активни су, наравно, сви набројени и слични им глаголи у њиховом основном — реалном значењу. Међутим, већина њих употребљава се и фигуративно; *ићи, доћи, њроћи, леиети* итд. могу, нпр., и часови, дани, године, време уопште. Исти глаголи као предикати субјеката који не врше њима (мисли се овим глаголима) означене процесе, *разуме се*, нису активни, јер њихови субјекти нису ни у каквој акцији. Али нису ни пасивни наравно, јер субјекти којима се њима означени процеси приписују нису објекти никаквих спољних вршилаца. И сви такви глаголи чији субјекти у њима означеном процесу нису активни, не врше тај процес својом активношћу, а нису опет ни објекти спољних вршилаца — представљају неку средину између активних и пасивних глагола, па се зато и зову средњи или медијални глаголи,

¹⁸ Глас САНУ ССЛІ, стр. 48. и 53.

и обично означавају стање субјекта или неко збивање, а по облику су и без повратне речце и с њом: *венући, бујаћи, расту, чезнући, испијаћи, боловаћи, иашићи, шуговаћи, класаћи, белећи, белећи се, жујећи, жујећи се, мучићи се, сирадаћи, радоваћи се, бојаћи се, надаћи се, волећи, живећи, умрећи, ведрићи се, наоблачићи се, свишати, севаћи* итд. И овај трећи род глаголски — медиј, дакле, такође дефинише сам његов термин, а и он се најсигурније одређује према улози субјекта у процесу који се дотичним глаголом означава и где је однос субјекта вршења радње и објекта опет друкчији него у прва два глаголска рода. Тај однос је, истина, врло сродан односу између субјекта и објекта непрелазних глагола уопште, јер је објекат глаголом означеног процеса код неупоредиво највећег броја медијалних глагола у самом субјекту, док је релативно незнатан број таквих глагола и прелазан и медијалан у исто време. А нема објекта ван субјекта ни у непрелазних активних глагола. И та је чињеница несумњиво наводила граматичаре на идентификовање свих непрелазних, укључујући у њих, и повратне глаголе, с медијалним. То ће рећи да су се у медијалне убрајали сви глаголи сем оних што значе вршење радње од стране субјекта на објекту који је ван њега или пак вршење радње на субјекту од стране неког спољњег вршиоца. И такво је груписање глагола с формалне стране још и могло задовољити. Али оно по суштини не задовољава, и ми га зато одбацујемо.

Најважнија је и за разликовање три основна глаголска рода, свакако, битна чињеница, што је: а) субјекат активним глаголом означеног процеса сам покретач и вршилац тога процеса; б) субјекат глагола у пасиву је само граматички у центру реченице, а вршилац процеса је нека спољна сила ван тога субјекта и в) стваралац и вршилац медијалним глаголом означеног процеса није субјекат коме се тај процес приписује, нити је он ван тога субјекта, већ се процес врши у самом субјекту.

Иако се прелазност и непрелазност глагола не подударују са активношћу и медијалношћу њиховом, прве две категорије ни за нас не излазе из система глаголског рода, из кога их искључује већина познатих лингвиста, док их други опет сматрају категоријама тога система. О гледиштима посебно о томе питању ја сам такође говорио у својој скоро објављеној и већ поменутој расправи¹⁹, а овде ћу само нагласити да заправо није могуће приказивати глаголски род као однос између субјекта радње и објекта, а у исто време искључивати прелазност и непрелазност глагола из овога њихова система, без обзира на то што ово нису ни наткатоорије ни поткатоорије активности и медијалности, већ се гдекад с њима поклапају а гдекад опет једне прелазе оквиру других.

¹⁹ Исто, стр. 51.

Без одређивања улоге субјекта глаголске радње и његова односа још и према објекту њеном, ни у реченици често није могуће сигурно одредити границу, чак ни између актива и пасива. Одиста, када кажемо: *Деца се јо неколико љуџа дневно љресвлаче и умивају* — не можемо на први поглед знати да ли ту имамо рефлексив (за нас, наравно, актив) или пасив. Потребно је знати улогу субјекта (овде — деце) у глаголом означеној радњи која му се приписује и однос између субјекта те радње и њеног објекта. Ако су *деца* (као субјекат) у овој реченици активна у вршењу радњи *љресвлачења* и *умивања*, — глаголи су активни, а ако је вршилац радњи пресвлачења и умивања деце неко други, та су два глагола онда у пасиву.

Не само двојаког него и вишеструког глаголског рода могу бити глаголи потпуно истог облика, нарочито глаголи с повратном речцом *се*, која је у учењу о глаголском роду у словенским језицима као једини морфолошки знак узимана за ознаку категорије рода уопште и на основу које је, као такве, вршена класификација глагола по роду — сасвим неосновано, по нашем мишљењу.

Морфолошка концепција, најодређеније формулисана у учењу о глаголском роду код знаменитог руског лингвисте Ф. Ф. Фортунатова²⁰, и до данас је, нарочито у уџбеничкој литератури и стандардним делима, а често и у посебним расправама о дотичном проблему, — остала доминантном. Њу сасвим не напуштају ни они што суштину глаголског рода налазе иначе ван области морфологије. В. Виноградов, нпр., који у одређивању глаголског рода придаје значајну улогу синтаксичким моментима, а сматра га изнад свега лексичко-семантичком категоријом²¹, каже да је Фортунатов са њему својственим даром за научне систематизације издвојио и истакао основне линије односа глаголског рода у системи руског језика²². А Фортунатов је, како је познато, сматрао да има само два глаголска рода: *љоврајни* у глагола с повратном речцом *се*, односно у руском с афиксом *-ся*, и *нељоврајни*, без тог афикса. И уз то, да један или други род имају само они глаголи који се употребљавају са *се* одн. *-ся*, и без њега, али не и остали глаголи, не чак ни повратни глаголи који немају одговарајућих облика без *се* (*-ся*). У великој Граматици рускога језика Совјетске академије наука на самом почетку главе о глаголском роду констатује се да се њим „означава однос између субјекта и објекта, који налази свој израз у форми глагола“, а из тога излази да глаголски род није у сваком односу, већ само у ономе

²⁰ У наведеној расправи *О залогахъ русскаго глагола*.

²¹ Русский язык, стр. 639.

²² Исто дело, 614.

који је изражен глаголском формом. Тамо где се говори о присаједињавању суфикса *-ся* непрелазним глаголима, опет се за те глаголе истиче да они не улазе у систему глаголског рода (стр. 421). А у примедби, на крају исте главе, исто се тако одређено каже да глаголи типа: *бољаться* (сх. *бојати се*), *гордиться* (сх. *јоносии се*), *каяться* (сх. *кајати се*), *смеяться* (сх. *смејати се*), *стараться* (сх. *стираати се*) не улазе у систему глаголског рода, иако су, додаје се тамо, блиски повратно-средњим глаголима²³. У вези с овим је потребно истаћи, прво, да они нису само блиски средњим или медијалним глаголима него су најтипичнији пример медијалних глагола у повратном облику, друго, да уопште нема глагола који немају свој глаголски род, и да род у српскохрватском, а ни у руском језику, као ни у многим другим језицима, није везан ни за какав морфолошки знак, па ни за повратну заменицу-речцу *се* (одн. афикс *-ся*). То најјасније потврђује чињеницу коју смо навели у своме раније објављеном раду о глаголском роду и коју ћемо овде поновити. Наиме: исти један глагол, са истом повратном речцом, може бити различног глаголског рода. Као најтипичнији пример за ово ми опет наводимо глаголе типа: *боси се*, *грејати се*, *дирати се*, *дохвајати се*, *клајати се*, *грдијати се*, *јсовати се*, *јнијати се*, *јући се*, *јједати се*, *бијати се*, који су: 1) *јрави јоврајни*: *бијати се*, рецимо (узмимо као пример овај последњи глагол), значи — ударати се по неком делу свога тела, тј. бити самог себе; 2) *узајамно-јоврајни*: бити се с неким, бити некога и истовремено бити бијен од истога тога; 3) *јасивни*, као у примерима типа: Ту се деца још увек за преступе бију, тј. кажњавају батинама; 4) *нејрави јоврајни* (нешто ниже ћемо их дефинисати): Овај дечко се бије — значи бије око себе, тј. неког у својој средини. А може значити и бити собом, које значење опет има две нијансе: а) бити (тући) сâм, лично (неког другог) и ломити се, потуцати се, коју нијансу има у Мажуранићевим стиховима: Откуд злато који стоке не има | но за туђом по брдијех *се бије* (Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 637—638).

Ово прво од два последња значења глагола *бијати се*, и других с њиме сада наведених, може бити и медијално чак, ако се они узму ван примене, као карактеристика бића коме се приписује оно што се њима означава, са значењем, у случају с глаголом *бијати се* — да је његов субјекат убојица. Он је то у овоме случају и кад не врши никакву радњу, кад није ни у каквој акцији.

Други глаголи с повратном речцом *се* не могу означавати све ове односе, него само по неколико од њих; глагол *свађати се*, нпр., који је

²³ Исто дело, стр. 424.

пре свега узајамно-повратан (реципрочан), може се односити и на само један субјекат, када се томе субјекту њим приписује особина свађалице, кад значи само готовост на свађу, свађљивост — ако нам је допуштено да направимо ову реч. Али, да узгред напоменемо, то ипак не би ишло у прилог тумачењу неких лингвиста који су сматрали да се ово последње значење развило из првог²⁴, нити пак то и уколико оправдава мишљење Д. Боранића да је *се* у овом последњем случају само знак неутралности глаголске радње²⁵.

Насупрот изнесеноме, неки глаголи и у повратном и у неповратном облику су истог глаголског рода; *беласати* и *беласати се*, *блешитати* и *блешитати се*, *блиситати* и *блиситати се*, *сијати* и *сијати се*, *димити* и *димити се*, *грбавити* и *грбавити се*, *бринути* и *бринути се*, *мрзнути* и *мрзнути се*, *дрвентити* и *дрвентити се*, *задоцнитити* и *задоцнитити се*, *закашњавати* и *закашњавати се*, *пенушити* и *пенушити се*, *расићи* и *расићи се*, *расирскавати* и *расирскавати се* и њима сл. — и у једном су и у другом облику медијални. А има и активних глагола — и с повратном речцом *се* и без ње. Такви су, нпр., *молићи* и *молићи се*, *па скићати* и *скићати се*, *селићи* и *селићи се*, *кренући* и *кренући се*, мада се у свима овим и оваквим случајевима не може говорити о потпуној истоветности глаголског рода, већ је у првоме први глагол (*молићи*) прелазан, а други (*молићи се*), како ћемо ниже показати, неправилно-повратан. А у осталим случајевима — први глагол је непрелазан, а други (такође ћемо ниже показати на основу чега га таквим сматрамо) неправилно-повратан.

Код нас, у граматичкој литератури српскохрватског језика мислим, термином неправих повратних глагола називани су сви глаголи с речцом *се* сем повратних и узајамних, али се уочљиво издвајао и пасивни облик глагола с овом речцом. У неправе повратне убрајани су у ствари медијални глаголи тога облика, а с њима још и ови којима ми сада остављамо тај нешто измењен назив. Овај термин, и углавном за ове глаголе, у учењу о глаголском роду код руских лингвиста налазимо знатно раније: код Поржезинског²⁶ (с називом *непрямое возвратное значение*), па код Шахматова²⁷ (као *косвенно-возвратный залог*) и осталих аутора који су после њих давали класификацију глагола по роду²⁸. Они за те глаголе дају у-

²⁴ А. Белић, Историја српскохрв. језика, стр. 333.

²⁵ Нав. расправа, стр. 181.

²⁶ Исследование В. К. Поржезинского, *Возвратная форма глаголовъ въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ*. Москва 1903, стр. 103.

²⁷ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, вып. II. Ленинград 1927, стр. 64.

²⁸ В. В. Виноградов, нав. дело, стр. 634; Е. С. Истрина, Грамматика русского языка. Акад. Наук СССР I. Москва 1960, стр. 418.

лавном тачну али непотпуну дефиницију кад кажу да они означавају радњу која се врши у интересу субјекта. Иако, како рекосмо, тачна, та је дефиниција врло узана, јер се она таква може односити једино на оне глаголе уз које је *се* (у овоме или у облику *си*) имало дативско значење. На такво је значење, колико нам је познато, први указао Буслајев²⁹ наводећи пример из старословенског језика, у коме је нашао *сѣжались* место *сѣжались* у значењу *сажали себи, сажали за себе*. Затим нам Поржезински, с позивом на Миклошића, говори о некадашњој дативској употреби повратне заменице у неким словенским језицима (у старословенском и западнословенским)³⁰. Он у те језике не убраја ни руски ни српскохрватски језик, али ипак такву функцију за ову речцу, односно афикс, претпоставља и за руски језик. Он, штавише, и с правом по нашем схватању, мисли да и у руском глаголу *боѣѣтѣся* (сх. *бојајѣи се*) имамо значење — *бојајѣи се за себе*, иако тога глагола у словенским језицима и нема без повратне речце, одн. афикса. Слично нешто могло би се рећи и за глаголе: *брунуѣи се, дивѣи се, надаѣи се* и др., који се, као и *бојајѣи се*, употребљавају искључиво у повратном облику и искључиво су медијални. А већ за руске глаголе *стучатѣся, стѣѣтѣся* и сл., које руски граматичари убрајају у средње-повратне глаголе — док су они за нас неправо-повратни — налазимо код ових и изричних тврдњи да је повратни афикс *-ся* у саставу тих глагола дативског карактера, у чему се ми с њима у потпуности слажемо. А. Меје упоређујући повратну и неповратну форму значења глагола *молиѣи се* каже: „*moliti se s'emploie absolument au sens de „prier“ (d'ordinaire pour soi), tandis que moliti accompagné de complements indirects qui le déterminent, signifie prier pour quelqu'un*“³¹. Одиста, иако се у српскохрватском језику оно *се* овде не осећа заменичким обликом ни акузатива ни датива, није тешко схватити дативски карактер његов, јер „*молиѣи се* неком (обично онеме у чијој је моћи — тако се веровало — да молбу услиши или не услиши) значи управо: молити се у своме интересу, ради себе, за себе, молити се у корист себе. Та молба, иако је упућена некоме другоме — намењена је себи, јер је намењено себи оно што њом треба измолити“³².

Неки су лингвисти, међу њима и акад. В. Виноградов, семантичку разноликост глагола с повратним знаком и честу њихову нејасност објашњавали чињеницом што се у речци *се*, односно у руском афиксу *-ся*,

²⁹ Нав. дело, стр. 117.

³⁰ Нав. дело, стр. 102.

³¹ А. Meillet, Sur l'emploi de *se* près des verbes slaves. Mémoires de la société de linguistique de Paris XIX. 1914, стр. 290.

³² Глас САНУ CCLI, стр. 57.

уз те глаголе огледају разноврсне функције некадање повратне заменице³³. Ми одређеније кажемо да тај, сада једини, повратни знак води порекло од облика различних зависних падежа у чијим се функцијама некада морао употребљавати, мада се он досад у науци поред акузативног везивао још само за дативно падежно значење, а врло ретко за значење осталих падежа. Познато је да је Аксаков у повратном афиксу *-ся* руских глагола *жечься*, сх. *жарити* (о коприви) и *кутаться*, сх. *уједати се* (о псу) налазио некадашње значење генитива³⁴.

Ми такво схватање сматрамо сасвим оправданим. Управо смо већ рекли да глагол *бити се*, који је са тек наведеним потпуно истог значењског типа и истог, дакако, глаголског рода, у примени значи *бити кога у непосредној околини*, *бити око себе*, *од себе* (аблативно значење). С изворним је аблативним значењем некадашње повратне заменице речца *се* и у изразито медијалних глагола: *белети се*, *црнети се*, *црвенети се*, *руменети се*, *жујети се*, *зеленети се* и сл.³⁵, који значе одавати од себе боје, што се иначе означавају придјевима од којих су дотични глаголи изведени. Затим повратна речца *се* ни у данашњем српскохрватском глаголу *којорнути се* није у потпуности овде изгубила свој инструменталски карактер, јер тај глагол у повратном облику, а сасвим подједнако и у облику без повратне речце *се*, значи *којорнути собом*. К овоме ћемо додати нашу такође раније, на сад наведеном месту, учињену констатацију, да и значење глагола: *лаити се*, *докојати се*, *дочейати се* и сл. упућује на некадашње инструментално значење повратне речце, као и да има основа за претпоставку да је то значење могло бити и дативско. Јер *дочейати се слободу* може да се схвати као *дочейати собом слободу*, а и као *дочейати себи слободу*; *лаити се оружја* — као *лаити собом оружје* и *лаити (узети) себи оружје*. И глаголи типа *бацати се* (каменом, рецимо, или чим другим) сврставају се у посебну групу значења или посебан глаголски род неправих повратних глагола; *бацати се чим* може се опет схватити и као *бацати собом*, а и као *бацати од себе* што.

Што се у навођеним случајевима повратни глаголи са својом допуном у облику који данас траже не би могли заменити везом тих глагола у неповратном облику с одговарајућим пуним падежним обликом повратне заменице — то није од значаја. Ни прави се повратни глаголи не могу заменити, или се бар не могу свакад заменити³⁶, истим глаголом

³³ В. В. Виноградов, нав. дело, стр. 630.

³⁴ К. С. Аксаковъ, Сочиненія филологическія I. Москва 1875, стр. 550—553.

³⁵ В. нав. расправу у Гласу САНУ CCLI, 57 и 58.

³⁶ Исп. и код Г. А. Стахове у нав. расправи на стр. 292: „Замена возвратным переходного с дополнением „себя“ возможна в сравнительно немногих случаях“.

без *се* и пуним обликом акузатива личне заменице у служби објекатске допуне. А. С. Пешковски³⁷, идући за Овсјанико-Куликовским³⁸, указује на разлику између *Он застрелился* и *Он застрелил себя* у руском језику, где су оба израза у употреби, али са различним значењем; први, тј. повратни глагол, значи — *намерно се убио, извршио је самоубиство*, а прелазни с пуним обликом повратне личне заменице у акузативу — *нехотично се убио*. Даље, он каже да би употреба: *йовесил себя* (сх. *обесио је себе*) и *вертит себя* (сх. *врџио себе*) место *йовесился* (сх. *обесио се*) и *вертится* (сх. *врџио се*) — изазвала комичан утисак. Ми и за први случај, с глаголом *убиџи се*, који се у српскохрватском језику употребљава да се њим означи и самоубиство и нехотично убиство самог себе, и за други за који је речено да је и у руском језику познат само у повратном облику — можемо рећи не само да би заменом о којој је реч изазвали комичан утисак, него и да та замена у српскохрватском језику у овоме и у највећем броју сличних случајева није ни могућа. Па и поред тога по смислу: *убиџи се* несумњиво значи *убиџи сам себе* (било нехотично, било хотимично). Када ово тврдимо, ми полазимо од истоветности смисла. Таквом истоветношћу, а не никако могућношћу замене, ми објашњавамо порекло повратне речце *се* у саставу неправих повратних глагола. И из тих објашњења извлачимо закључке да је у односних глагола ова речца даља објекатска допуна у ком другом облику било ког зависног падежа, а не у акузативу без предлога.

Ми никако нисмо хтели рећи да у другим случајевима синтаксички, а поготову семантички, *се* у правих повратних глагола не би могло бити замењено акценатским обликом ове заменице. Вук Караџић врло често, нарочито у своме преводу Новог завета, како је Д. Боранић тачно запазио, даје примере с акценатским обликом акузатива повратне заменице, као што су: Ми имамо закон и по закону нашем ваља да умре јер *начини себе* (ми бисмо пре рекли — јер *се начини*) сином Божијим; Зато не *држах себе* достојна да ти дођем; Сваки који *себе* царем *гради* противи се ћесару; Ако дакле ко *очисти себе* (сада можда обичније — *очисти се*) од овога, биће суд за част и сл.³⁹ Боранић мисли да Вук то чини према грчком и старословенском, дакле под утицајем оригинала⁴⁰. А ми бисмо рекли да су ово Вуку налагале домаће стилско-језичке потребе: или место

³⁷ А. С. Пешковский, Синтаксис русского языка в научном освещении. Москва 1956, стр. 114.

³⁸ Д. Н. Овсянко-Куликовский, Синтаксисъ русскаго языка. С. - Петербургъ 1902, стр. 129—130.

³⁹ Д. Боранић, нав. расправа, стр. 138.

⁴⁰ Исто, стр. 138—139.

у реченици, или потреба за посебним наглашавањем објекта који је и субјекат у исто време, или само метрички разлози, којима се употреба *себе* м. *се* најпре може објашњавати у стиховима из народних десетарачких песама. Па *насрди себе* и *дорина*; *Трговачку робу прихватићу, заодјешћу себе* и *дружину* и сл. Овде очевидно не може бити утицаја никаквог другог језика, него је употреба акценатског облика акузатива искључиво народног карактера. И Вук, који је боље него ма ко и пре и после њега осећао народни карактер језика, могућност те употребе носио је у својој језичком осећању. Осим овога и Нови завет је песничко дело, иако у невезаном слогу, па би у сваком случају интонација и ритам и с те стране у наведеним примерима из Вукова превода били друкчији с енклитичким обликом повратне заменице него с акценатским. Уосталом, на објашњење употребе пуног облика акузатива повратне заменице место енклитичког, ми ћемо се и даље у овој раду освртати. А најзад ови, или бар неки од ових примера, јасно говоре да је *се* — акузатив повратне заменице, не само у саставу глагола који с њом значе вршити радњу на неком делу свога тела или на његовој спољашности, него исто тако и кад њима означена радња обухвата субјекат у целини (исп. прве примере и из превода Новог завета и из народне песме са глаголима *начиниши се* и *насрдиши се*), а затим и кад они значе да субјекат самим собом учини да се с њим деси оно што се тим глаголима казује, као у примерима: *иокрену се*, *иоје се*, *сиусиши се* и сл.

Мешање генитива и акузатива које базира на некадашњој њиховој значењско-функционалној сродности у извесним случајевима, која је доводила до њихова чешћег морфолошког изједначавања, па сродност акузатива и датива у неким њиховим функцијама, која је такође позната, а на коју алудира и Поржезински (мада он изражава сумњу у значај те сродности овде), — свакако су могли учинити да се некадашњи различни облици рефлексивне заменице у безакценатском положају сведу на један једини, без обзира на то какве су падежне односе у појединим случајевима некада означавали. А још пре су се различни падежни облици у служби речце, одн. афикса, у служби морфолошког знака глаголом означеног односа према субјекту на једној и објекту на другој страни, могли свести на један једини облик.

Иако је у покојег значењског типа медијалних глагола, у глагола што означавају одавање, зрачење од субјекта ове или оне боје, рецимо, или у глагола као што су *бојаше се*, *надаше се*, с правом претпостављан некадашњи одређени падежни однос, то не значи да је такав однос могуће открити у свих медијалних глагола с повратном речцом *се*. Напротив, више њих се одликује немогућношћу откривања икаквог падежног

односа који се некада свакако казивао садашњом речцом *се* у саставу тих глагола. И *се* је у глагола с овом речцом знак затворености и радње и објекта у субјекту, а не више никаква емфатична речца као што је то за неке западноевропске граматичаре. Она по нашем мишљењу још мање представља личну активност субјекта, коју јој приписују ти исти граматичари⁴¹. Ми, штавише, сматрамо да су субјекти посебно медијалних глагола више пасивни или бар, исто толико пасивни колико активни, да они, тј., и трпе тим глаголима означене процесе више него што их производе собом. Испитујући однос субјекта и објекта медијалних глагола, ја сам за пример узео глаголе: *боловајши, њајшиши, мучиши се* (а могао сам, наравно узети и многе друге) и констатовоа да је субјекат (мислио сам сваког појединог од тих глагола) онај што бол (боље је било рећи — болест), патњу, мучење преживљава и коме се они језичким средствима приписују. „Али је тај субјекат, у исто време, и објекат бола (тачније — болова), патње, мучења . . . , који му се приписују медијалним глаголима *боловајши, њајшиши, мучиши се*“⁴².

Ови, тј. медијални глаголи се по томе, управо, и разликују од неправих повратних глагола, чији су вршиоци радње активни, и у којих ми у повратној речци *се* успевамо да откријемо некадашњу објекатску допуну у неком од зависних падежа осим акузатива без предлога. И зато они за нас представљају посебан глаголски род, друкчији свакако од медија, у коме је, како малочас истакосмо, улога субјекта у глаголском процесу — неактивност, а неправи повратни глаголи су несумњиво активни. Али су они ипак друкчији и од правих повратних глагола, који чине глаголски род за себе и разликују се од осталих повратних, не само формалном одликом што је у њих речца *се* још увек енклитични облик акузатива повратне личне заменице него и по томе што је субјекат њима означене радње сам себи непосредни објекат. У осталих пак глагола с истом речцом он то није. Не осећа се више као објекат ни у неправих повратних глагола, мада је, како смо горе доказивали, то некада био, не истина непосредни већ даљи, неправи објекат, а у сваком случају бар друга нека глаголска допуна.

Сам је себи објекат не само субјекат повратних глагола којих субјекти врше радњу на једном делу или на спољној страни самог себе, већ и субјекат глагола који својом активношћу у вршењу радње над самим собом мења свој положај, као у примерима: *кућиши се, њружаше се*,

⁴¹ M. Grevisse, *Le bon usage — Cours de grammaire française*, V-ème éd. Paris-Gembloux 1953.

⁴² Глаголски род и питања у вези с њим. Глас САНУ CCLI, стр. 52—53.

враћају се (који, између осталих, за проф. А. Белића више значе стање, па их он зато сматра медијалним⁴³), *заустављају се*, *клањају се*, *клизају се*, *преселију се*, *сиремају се*, *уређивају се*, *чиситију се* (које Шахматов⁴⁴ и Истрина⁴⁵ убрајају у општеповратне и сврставају с чисто медијалним глаголима типа: *бојају се*, *ионосију се* и сл.). В. Виноградов⁴⁶ ове повратне глаголе промене положаја наводи међу средње-повратним, али за њих тачно каже да су субјекти њима означених процеса и вршиоци и објекти њихови у исто време. Исто, дакле, као код правих повратних који значе вршење радње на једном делу самог себе. А то је оно што је од значаја за одређивање глаголског рода.

И заиста, субјекти ових глагола свесном чак, организованом својом активношћу мењају свој сопствени положај, другим речима сами себе покрећу: *кује се*, *јружају се*, *враћају се*, *заустављају се*, *клизају се*, *клањају се*. Том активношћу у ствари *кује* и *јружају себе*, *враћају* и *заустављају себе* (иако се оваква замена, очевидно, не би могла вршити) итд., једном речју сами себе из једног доводе у други положај: *крећу себе*, *иену себе*, *сиушијају себе*, *сагињу себе*, *сиасавају себе* (исп. глаголе с повратном речцом: *креијају се* и *кренују се*, *дизају се* и *дићи се*, *иети се* и *иојети се*, *сиушијају се* и *сиустију се*, *сагибају се* и *сагнују се*, *исјрављају се* и *исјрављују се* ...) итд.⁴⁷ Разлика између правих повратних глагола који су то несумњиво за свакога и ових о којима сада говоримо у томе је што радње првих врше само жива бића, док субјекти којима се приписују процеси што их означавају ови други могу бити и неживи предмети. Али ови глаголи, како је то констатовано В. Виноградовом, у зависности од тога мењају свој глаголски род. Улога субјекта живог бића и субјекта ствари није иста у процесима који им се приписују истим глаголима. А и однос је између субјекта и објекта, у зависности од тога, у сваком од ова два случаја друкчији. Када кажемо: *Вежбачи се сагибају*, рекли смо да вежбачи (као субјекат) сами, свесном активношћу својом, себе доводе у други положај; *сагибају се* је, дакле, овде прави повратни глагол. А у реченици: *Гране се сагибају* — глагол *сагибају се* или је пасиван, ако гране сагиба нека спољна сила, или медијалан — ако се гране сагибају и „саме од себе“, без видљивог деловања неког спољњег покретача на то сагибање.

⁴³ Историја српскохрв. језика, стр. 327—328.

⁴⁴ Нав. дело, стр. 63.

⁴⁵ Нав. дело, стр. 417.

⁴⁶ Нав. дело, стр. 631.

⁴⁷ В. у Гласу САНУ ССЛГ, стр. 54.

Иако овај и други овакви глаголи могу, дакле, кад означавају друкчију улогу субјектову и друкчије односе између субјекта радње и објекта, бити и пасивног и медијалног глаголског рода, они су у одређеним случајевима активни прави повратни глаголи, којих је број, по нашем схватању, неупоредиво већи него што је то мислио ма који од досадашњих проучавалаца глаголског рода. Ми у њих убрајамо и глаголе као што су: *расиричајџи се, развикајџи се, усходајџи се, усјумарајџи се, разлейџи се, залејџи се, загледајџи се, насејџи се, начијџи се, најесџи се, најџи се, нарадијџи се*, и без обзира на то да ли су, у основном свом облику, и без повратне речце прелазни или непрелазни, јер ови глаголи, као резултативни, најчешће означавају стање у које је субјекат својом активношћу сам себе довео. А баш њих посебно истичемо зато што их већина граматичара одваја као глаголе посебног значења, различне, наиме, од правих повратних. И указујемо прво на њихово посебно место у класификацији рефлексивних глагола Д. Боранића, који је, придржавајући се Миклошића, покушао да објасни њихово значење и при томе нарочито истакао сваку нијансу коју у та значења уноси не више повратна речца него префикс, па за глаголе сложене с *раз-*, рецимо, каже да имају нијансу реципрочности (коју, доиста, неки и имају), а за оне што су сложени с префиксом *на-* да добивају „неки смисао задовољства“ (као што га извесни од њих очевидно и добивају)⁴⁸. Али не треба сметати с ума да други глаголи с истим префиксом значе засићавање нечим што изазива непријатност, *наносијџи се* терета, нпр., *намучијџи се* и др. А све то није од значаја за утврђивање њихова глаголског рода који и само у једне тако схваћене врсте од њих може бити разнолик: или правилно-повратан (какав је у свих малопре наведених и многих сличних глагола), или неправилно-повратан (у глагола *награбијџи се*, рецимо, који значи *награбијџи собом*), или медијалан (у *намучијџи се*).

А. Шахматов⁴⁹ наводи глаголе с афиксом *-ся* и са иста ова два (са *раз-* и *на-*) префикса, и све их ставља у исти неправилно-повратни глаголски род (он га, својим језиком, назива косвенно-разултативно-возвратный залог) и каже да ти глаголи означавају акцију која овако или онако дејствује на свога вршиоца (задовољивши га или, напротив, исцрпавши). Исти назив за ове и сличне глаголе с другим неким префиксима има В. Виноградов⁵⁰, који, као и Шахматов, за њих каже да означавају задовољеност или исцрпеност субјекта радњом и да изражавају пуноћу те радње. Он се ипак и овде, као и уопште у третирању глаголског рода,

⁴⁸ Нав. расправа, стр. 225—226.

⁴⁹ Нав. дело, стр. 64.

⁵⁰ Нав. дело, стр. 636.

разликује од Шахматова, јер у проучавању овога питања, како смо већ истакли, полази са семантичких позиција, што ће рећи да идентификује врсте глаголског рода са врстама глагола по значењу. И, да наведемо само још једног синтаксичара руског језика, Е. С. Истрина у великој Граматици Академије наука СССР (стр. 423) истиче да глаголи са афиксом *-ся* (*се*) и префиксима: *вы-*, *до-*, *на-*, *от-* и *раз-* (*высѣаться*, *догуляться*, *нагуляться*, *раскричатся*) означавају пуноћу и исцрпеност до краја њима означених процеса. И то је сасвим тачно, али означена семантика тих глагола, још једанпут ћемо поновити, није у речци *се* (односно афиксу *-ся*), већ у односним префиксима. Ово је констатовао и В. Виноградов говорећи о глаголима с префиксима *с* и *раз*: *разбежаться*, *разойтись*, *сойтись*, *съехаться*, *срастись* итд. (нав. дело, стр. 636—637), које је он, идући за значењима, издвојио у посебну врсту узајамно-моторних глагола. Ово друго, по нашем мишљењу без оправданог разлога, јер су то ипак по роду, тј. по односу субјекта и објекта, узајамно-повратни глаголи, и поред тога што међу овима семантички свакако чине посебну врсту. Дойста, глаголи с тим префиксима и у неповратној форми, једнако и у српскохрватском језику, као и у руском, значе пуноћу и исцрпеност до краја, или како ми кажемо — вршење радње до zasiћености њоме; у основној семантици нема никакве разлике између *найтии* и *најестии* (кога) и *найтии се*, *најестии се*. Али овде имамо различан глаголски род, јер је однос између субјекта радње и објекта у неповратном и повратном облику ових глагола различан — у првом је случају објекат ван субјекта, а у другом је објекат сам субјекат; у првом су глаголи прелазни, а у другоме повратни, и то прави повратни глаголи; *се* у саставу ових глагола је по смислу акузатив личне повратне заменице, што нам сведочи и честа употреба пуног облика те заменице у стиховима десетерачких народних песама: Да нахраним себе и дружину, Па напојим и себе и друштво итд.

У овом се погледу, тј. глаголским родом, од ових уопште не разликују по саставу такође слични глаголи сложени с непрелазним простим глаголима као што су: *найрчайи се*, *наскакайи се*, *наиграйи се*, *находайи се*, *нашепайи се*, *найутовайи се*, *наскипайи се*, јер и ови означавају радње које су до zasiћености вршене. И они као год и: *залейейи се*, *йейи се*, *йенйрайи се*, *сйушйайи се* значе улагањем сопствене енергије померати себе с једног на друго место.

Повратна речца *се* није, дакле, код ових глагола знак никакве пуноће ни појачавања, него, овде можда најизразитије, знак објекта у субјекту. А нигде се опет ово мање не осећа него у семантичке врсте којој припадају глаголи типа: *босйи се*, *уједайи се*, који, према формулацијама неких синтаксичара (Шахматова, Маргулијеса, Виноградова, Истрине) по-

казују интензивност, више пута понављане радње која, иако се врши, уколико се врши, на околним, дакле спољним објектима, — више карактерише саме субјекте-вршиоце, приписујући им активност у дотичним процесима одвојену од стварних објеката. Зато их једни лингвисти (Виноградов, Истрина) с правом називају активно-безобјектним повратним глаголима. А управо је необјашњиво зашто их Шахматов, судећи према термину (кратно-пасивно возвратный залог) којим их назива, сматра пасивним. Будући да повратна речца *се* (у руском афикс *-ся*) у њима означава усредоточеност⁵¹ онога што се њима казује на субјекту коме се то приписује, — речца *се* је за нас некадашња допуна глагола у чијем саставу се данас употребљава, и зато ми те глаголе, пошто су, осим овога, неспорно активни, и убрајамо у неправне повратне глаголе (в. горе) и сматрамо неоправданим Шахматовљево идентификовање глаголског рода ових и глагола типа *белети се* (р. *белеться*), иако некадашње падежно порекло повратног знака ни код њих није необјашњиво јер су ови последњи, како смо већ констатовали, по глаголском роду медијални.

Истицање било интензивности било динамичности, уколико то није једно те исто, било којег другог семантичког момента као значајног за одређивање глаголског рода, не може допринети правилном решењу овога проблема, већ то, напротив, заводи на погрешан пут. То је, како је В. Виноградов⁵² схватио, завело и А. Маргулијеса да стварајући некакав „динамички“ глаголски род стрпа у њега неке медијалне и активне неправне повратне глаголе, и да, осим тога, у њих унесе и неке праве повратне.

Семантички су моменти једно, а односи међу глаголом и другим главним деловима реченице друго. Уз то, ми не налазимо ни да има какве веће разлике у интензивности или динамичности између појединих ових глагола у повратном и неповратном облику. Ништа, бар у српско-хрватском језику, није ни пунија, ни интензивнија, ни динамичнија радња у глагола *јрејиши се* (р. *грозиться*) него у *јрејиши* (р. *грозить*) или у *уједаши се* (р. *кусаться*) него у *уједаши*. Штавише, глагол *уједаши*, без *се*, употребљава се и с медијалним значењем, као год и у облику са *се*. Овај *ѝас уједа* каже се српскохрватски, можда још и чешће него: *Овај се ѝас уједа*, када хоће да се да карактеристика таквог пса.

Много је јасније зашто В. Виноградов глаголе: *извлачиши се*, *угибаше се*, *савијаше се* (*язык выдвигается, стекло не гнется, палка не сгибается* и. т. п.⁵³) сматра пасивним јер су они у примени најчешће то, наиме:

⁵¹ В. код А. А. Шахматова, нав. дело, стр. 65.

⁵² Нав. дело, 635.

⁵³ В. В. Виноградов, нав. дело 635.

фиоку извучи и штап савија какав спољни вршилац дотичних радњи. Али ипак треба имати на уму :1) да се фиока и сама извучи и да се штап и „сам од себе“ савија, а тада су ови глаголи медијални, и 2) да се овде дати глаголи врло често употребљавају ван примене. Њима се у овоме другом случају означава извучљивост (фиоке или чега другог), неу-гибљивост (стакла) и савитљивост (штапа). И онда су они поготову медијални. А да ли су медијални или пасивни — сваки се пут посебно може утврдити у реченичној ситуацији. Тако се исто из смисла, који је тек у контексту могуће ухватити, може утврдити двојаки глаголски род и других неких глагола у истом, повратном облику. И ја сам⁵⁴ сам (а и други многи проучаваоци глаголског рода) глагол *веселими се*, насупротив Маретићу⁵⁵ нпр., означио као медијалан, мада он може, доиста, бити и активан, прави повратан глагол. Маретићу се једино може замерити што овај глагол убраја само у праве повратне глаголе, а не даје за то никакво објашњење које је несумњиво потребно било дати, јер *веселими се* пре свега означава душевно стање, расположење субјекта, које се у њему јавља несумњиво условљено овим или оним чиниоцима који се, иако спољни, ипак не могу сматрати вршиоцима глаголом *веселими се* означеног процеса. И овај глагол је када то значи — неспорно медијалан. Али *веселими се*, као и *радовами се*, и још по који на исти начин медијалан глагол, може значити и — (на више начина) манифестовати ту веселост, односно ту радост субјекта, коме се приписује оно што се сад наведеним глаголима изражава. У реченицама: *Он се целу ноћ веселио: играо је, њевао је, њио је* и *Радује се као мало дете* (а дете изражава радост: смејањем, рецимо, скакањем, трчањем или каквим сличним манифестацијама) — у истим глаголима, тј. у ономе што се тим глаголима казује, имамо сасвим друкчије улоге субјеката, њихову праву активност — вршење, дакле, радњи које се означавају овима, сада активним глаголима. Синтаксичар руског језика Пешковски указује на ову другу улогу субјекта глагола те врсте⁵⁶.

Има, истина, случајева када исти глагол истог глаголског рода и у неповратној и повратној форми има различита значења. Тако, нпр., несумњиво медијални глаголи типа: *белеми*, *бледеми*, *жујеми*, *зеленеми*, *руменеми*, *црвенеми*, *црнеми* значе постајати оне боје што је означавају придеви од којих су ови глаголи изведени. А исти ти глаголи с повратном речцом у своме саставу (*белеми се*, *бледеми се*, *жујеми се* ...) — изгледати оне боје што се придевом у основи казује, појављивати се у тој

⁵⁴ Глас САНУ CCLI, стр. 59.

⁵⁵ Т. Maretić, Gramatika i stilistika II izd. Zagreb 1931, стр. 438.

⁵⁶ Нав. дело, стр. 76—77.

боји, одавати је од себе — за нас, а и не само за нас, супротно мишљењу Пешковскога, имају друго значење. У овоме имамо још један доказ више да се *се* (или *-ся*, то је све једно) не може сматрати ознаком било којег посебног глаголског рода. И остајало би, значи, искључиво семантичком ознаком, иако несумњиво последњи синоним (*одавајући од себе*), уколико се ово може сматрати правим синонимом, упућује на некадашњи друкчији глаголски род облика с повратном речцом.

Осећа се разлика у нијанси значења и глагола *јаишии* и *јаишии се*, који су истог глаголског рода. Први значи *југовајући*, а други мучно, *тешко живејући*, *јријеићи физичке недаће*. Оба ова глагола су медијални, оба означавају стање, али се у другом знатно јаче осећа да су спољни чиниоци створили то стање, да су га они наметнули субјекту који га трпи, мада се то никако не би могло сматрати пасивом, већ ни због тога што је глагол у облику без *се* непрелазан.

Исто је и значење, иста улога и исти однос субјекта глаголом означеног процеса и објекта у знатног броја медијалних глагола, који су тога рода и у неповратном и у повратном облику, у глагола: *блисијајући* и *блисијајући се*, *грбавијући* и *грбавијући се*, *сијајући* и *сијајући се*, *расијући* и *расијући се*, *кривудајући* и *кривудајући се*. Процеси, стања која се овим глаголима казују, и у првом и у другом случају свих ових примера, у њиховим су носиоцима, тј. у субјектима тих процеса, односно стања која нису настала ни активношћу дотичних субјеката, а, *mutatis mutandis*, ни активношћу спољних сила. Однос ових глагола с повратном речцом и без ње према другим деловима реченице за које су најнепосредније везани потпуно је исти, иако повратна речца гдекад, као у првом од наведених примера, упућује на везу медијалних с неправим повратним глаголима, у истој мери као код глагола типа *белејући се*. Али, опет као и код ових глагола, *се* не говори ни о каквој садашњој већој активности субјекта глагола с њом него када се употребљавају без ње.

Насупрот овима, има глагола који су, на једној страни, и без повратне речце, као и кад та речца стоји уз њих — медијални (*Последњих година све више грбави*), а на другој су страни, у истом томе облику активни прелазни глаголи (*Дете га својим несјашлуком грбави*). У првом случају субјекат (он) у процесу свог грбављења је апсолутно неактиван, а у другом је субјекат (дете) активношћу својом изазвао процес који означава исти глагол, чија је семантика остала такође иста, али је у овим двома реченицама различан однос субјекта и објекта процеса, који се означава тим глаголом — различан је глаголски род његов. И ово речито говори да глаголски род није у семантици већ у реченичним односима глагола са

субјектом и објектом и у улози њихових субјеката у процесима који се глаголима означавају.

Доста ретки случајеви истог глаголског рода а различног значења у неповратној и повратној форми истог глагола не могу бити доказ да је повратна речца *се* лексичко-семантички знак, нити могу оправдавати семантичку концепцију у прилажењу проблему глаголског рода, а још мање овој концепцији давати преимућство над синтаксичком, с којом се једино на глаголски род може гледати као на једну од система ове категорије речи.

С обзиром на малопре означену осетну нијансу активности у несумњиво медијалних глагола типа *белећи се* (са значењем пуштати одређену боју од себе) и исто тако осетну нијансу пасивности такође данас неспорно медијалног глагола *ишћини се*, тј. с обзиром на улогу субјеката уз претпостављене нијансе значења тих глагола, може се и у њих претпоставити некадашње означавање различног односа субјекта глаголом означеног процеса и објекта⁸⁷ ових глагола повратне и неповратне форме, код којих је тај однос данас, да још једном поновимо, углавном исти, те су ти глаголи, и у овоме и у ономе облику, по данашњем нашем језичком осећању — свакако медијални.

А без обзира на то што и један исти глагол и истог облика у различним реченичним везама и у различним језичким ситуацијама може означавати различне поменуте односе — сваки глагол у одређеној ситуацији ипак има свој глаголски род. И у свакој је посебној ситуацији за сваки глагол могуће одредити његов глаголски род.

Ми смо овде у току расправљања проблема глаголског рода већ указали на више различних односа између субјекта, глаголом означеног процеса и његова објекта, који су уосталом познати и из досадашње литературе. Али су они у њој често неједнако скватани и, по нашем мишљењу, досад нису потпуно правилно третирани, па зато сматрамо да ће их овде бити потребно изложити. По тим односима глаголи су 1. *йрелазни* (транзитивни) с објектом ван субјекта и 2. *нейрелазни* (интранзитивни) без објекта ван субјекта. Уз прве глаголе је, макар да је то врло добро познато, потребно нагласити да објекат ван субјекта може бити блиски или прави, уз глаголе што тај објекат захтевају у акузативу без предлога. А може бити и даљи или неправи објекат, допуна у облику било кога зависног падежа с предлозима, или у ма којем зависном па-

⁸⁷ И у несловенским језицима, у немачком, рецимо, и француском језику се на данашње повратне речце у саставу повратних глагола указује као на некадање падежне облике заменице за свако лице (исп. поред осталог М. Grevisse, нав. дело, стр. 466—467).

дежу сем акузатива без предлога, као у реченицама: *Сви су му замерали; А не мислим на њих ни на Турке; Над њим треба дуго размисливати; Јадикую због великих губишака; Плаче над изгубљеном срећом; Ради савесно на свим задацима који му се ѿвере; Уме да говори о њим ѿишањима.* У овим и оваквим случајевима, како је лако закључити, имамо објекте на којима се, или боље — у вези с којима субјекти врше радње, а нису у њима самим (мислим — у субјектима), него ван њих и зато су ти глаголи ипак прелазни. Али се они и поред тога разликују од глагола с објектом у акузативу без предлога, поред осталог и зато што такви објекти не могу бити субјекти пасивних реченица, нити, према томе, могу имати трпних придева. И у томе се погледу не разликују од непрелазних глагола, па се, нарочито у практичким школским књигама, ови, неправи прелазни, глаголи сврставају у непрелазне. Као такви се третирају и у неким великим нормативним граматицама, у Граматици руског језика Академије наука СССР, нпр. Ми се на посебности њихова рода овде задржавамо само ради лакшег схватања неправих повратних глагола у словенским језицима, и посебно у српскохрватском.

II

Према односу субјекта, процеса радње и објекта, и с обзиром на улогу субјекта у томе процесу, сви су глаголи без иједног изузетка или активни, или пасивни, или медијални. И у коме је случају један глагол било којег од њих, он ту не може бити и неког другог од остала два глаголска рода.

Активни су и прелазни и непрелазни глаголи који се врше активношћу својих субјеката, без обзира на то да ли се та активност огледа у извођењу радње на објекту ван субјекта, или се она манифестује улагањем субјектове енергије за извођење дотичног процеса њим самим, а без икаквог објекта ван њега. Активни су, дакле, и сви непрелазни глаголи који значе свесним ангажовањем и улагањем сопствене енергије мењати свој положај у простору. У пасиву се, међутим, не употребљавају облици непрелазних, већ само облици прелазних, и то искључиво правих прелазних глагола. Јер иако радње означене глаголима у пасиву врше спољни вршиоци на граматичким субјектима, ови према вршиоцима чине њихове непосредне објекте. А да су појмови објеката радњи и њихових вршилаца у пасивним реченицама једни ван других — то сам собом говори атрибут *спољни* уз именицу *вршиоци*.

Медијални су пак глаголи углавном непрелазни, јер се процеси који се њима означавају врше у самим субјектима, најчешће без икаквих објеката ван њих и без сопственог ангажовања, без активности самих субјеката, а и без активности каквих одређених спољних вршилаца. Али и међу медијалним глаголима опет има прелазних, мада неупоредиво мање него непрелазних. То су медијални глаголи што означавају процесе стања својих субјеката која, условљена, истина, спољним објектима, настају у самим субјектима без њихове активности, без самоангажовања сопствене енергије: *волејти*, *жалити*, *желејти*, *жудејти*, *заборавити*, *осећати*, *поштовати* (у значењу — осећати поштовање, а не — манифестовати га), који су процеси, ми бисмо рекли, само пробуђени спољним објектима, али опет не организованом активношћу, ни својом ни каквог спољног чиниоца.

У непрелазне иду и повратни глаголи у најширем смислу јер у свима њима повратна заменица, односно речца *се*, на овај или онај начин, означава затвореност објекта у субјекту, иако се у неким случајевима то на први поглед не би могло закључити. Вршиоци радња узајамно-повратних глагола, нпр., врше радњу на некоме другом, а глаголи типа *шући се* у значењу *шући неког* у својој околини — опет врше радњу на објекту ван себе. Али ако се схвати да се радња узајамно-повратних глагола никад не приписује појединцу него већем броју њих (најмање их може бити два), јасно је онда да субјекат чине два или више појединаца ван којих се такође не врши радња него опет на њима. Затим, иако глагол *шући се* са сада наведеним значењем у примени својој опет означава вршење радње на објекту ван субјекта, ипак не треба губити из вида да поред правог имамо и неправи, даљи објекат, па и друге глаголске допуне. И повратна речца *се* уз глаголе који су са овим последњим истог типа означава тај даљи објекат, односно појам чије се име означава односном допуном. А тај појам овде није ван субјекта него је управо сам субјекат. И зато су и ти глаголи *de facto* непрелазни, и поред тога што по смислу означавају вршење радње на објектима ван својих субјеката. И свакако су били у праву лингвисти који су истицали да повратна речца *се*, и када се јавља у саставу глагола који су без ње прелазни — ове чине непрелазним.

Та противуречност, као и више других чињеница на којима смо се овде већ задржали: чињеница, нпр., да глаголи с повратном речцом *се* опет типа *шући се* могу означавати неколико различитих односа (исп. горе), да исти глаголи и с повратном речцом *се* и без ње могу означавати исти однос између субјекта и објекта и када су истог значења (*грбавити* и *грбавити се*, *задоцнити* и *задоцнити се*, рецимо) и када им је значење

унеколико друкчије (*йајџији* и *йајџији се*), као и када су различног значења (*белеји* и *белеји се*), и друге неке сличне околности — глаголски род нарочито повратних глагола чине врло сложеним. Зато су управо повратни глаголи у најширем смислу, тј. сви глаголи с повратном речцом *се* уза *се*, и били углавном предмет расправљања свих оних што су се бавили питањима глаголског рода. И највише њих, можемо рећи и сви ти су се спотицали о овај или онај елеменат повратних глагола, па се зато није могао тачно одредити њихов глаголски род, већ су повратни глаголи класификовани на више начина. И налажен је велики број врста тих глагола, утолико већи уколико су они што су давали њихове класификације више занемаривали однос између делова реченице у коме се огледа глаголски род. У јединој релативно опширној студији о повратним глаголима српскохрватског језика, у већ навођеној расправи Д. Боранића⁶⁸, дато је преко 30 врста глагола с повратном заменицом или речцом у своме саставу. А иако Боранић стално оперише терминима: активни, рефлексивни, реципрочни, пасивни, медијални, терминима, дакле, који означавају врсте глаголског рода, — поједине његове врсте рефлексивних глагола обухватају каткад примере различног глаголског рода. А на другој су страни код њега глаголи истога рода растурени у по неколико категорија. Довољно ће бити да у потврду за ово наведемо и само неки случај.

У т. 16. Боранићеве расправе налазимо наведене глаголе који значе постати оно или нешто слично ономе што се глаголом изриче (ми бисмо рекли оно што значи реч од које је дотични глагол изведен). Ту је Боранић заједно навео глаголе као што су: *йосрбији се*, *йојурчији се*, *закалуђерији се*, *йохајдучији се*, *закмејџији се*, *забулџији се*, *йокурјачији се*, *усирији се*, *йокондирџији се*, *усирђејџији се*, *ушеђерији се*. А од ових — првих седам глагола, уколико значе свесно подвргавање чину, односно прерушавање ради узимања лика онога што значи реч у основи (ово последње се односи на глаголе *забулџији се* и *йокурјачији се*) — свакако су активни прави повратни глаголи. Последњих пет (као први од њих узимамо опет глагол *йокурјачији се*), међутим, претежно значе постати (и несвесно чак) оно што значи основна реч: постати свиреп (као курјак), од млека постати сир, од вина—сирће, од тикве—кондир (погордити се, тј.), од куваног слатка или чега другог — угрудвани шећер — показују, дакле сасвим друкчији однос између субјеката и њихових објеката, друкчију улогу субјеката, њихову неактивност у процесима који се у самим њима врше, они су, дакле, медијални. Али се то опет не би могло рећи за све ове глаголе у било каквим реченичним везама се они јављали.

⁶⁸ Refleksivni glagoli u hrvatskom jeziku.

Глагол *йокондириџи се*, нпр., може значити и узети важан став извођењем каквих физичких покрета, сопственом активношћу. И онда је тај глагол сада, дакако, правилно-повратан — активан, разуме се. А кад узмемо реченицу: *Млеко се одмах йосле музења у с и р и*, глагол *усириџи се* у њој означава да неки спољни вршилац млеко претвара у сир, да на млеку као објекту изводи процес сирења, што ће рећи да је тај глагол по роду сада пасиван. Правих повратних глагола срећемо у низу Боранићевих врста рефлексивних глагола (а и он под рефлексивним, да нагласимо, подразумева све глаголе у чијем саставу налази употребљену заменицу, односно речцу *се*). У т. 17. нпр. где су у Боранићевој студији дати углавном медијални глаголи као: *махунаџи се*, *красџаџи се*, *шугаџи се*, *меџиљаџи се*, *йоџириџиџи се*, *йоџиклубучџи се* и њима слични, налазимо и *бедриџи се* (ходајући истицати своја бедра), *йодбочџи се*, *исџрсиџи се*, тј. избацити прса напред и др., који су, како видимо, активни прави повратни глаголи. Медијални и неправи повратни код Боранића су разбијени у још већи број врста, а ни реципрочне чак он не групише све заједно.

И код Боранића у класификовању рефлексивних глагола, дакле, свуда налазимо на испреплетаност морфолошких и семантичко-лексичких момената са синтаксичким. И то у толикој мери, и на такав начин, да се ови последњи скоро и не виде. А у њима једино, рекли смо, налазимо потпун систем глаголског рода. И зато ћемо ми полазећи од ових момената, тј. од односа субјекта глаголом означеног процеса и његова објекта, и водећи рачуна о улози субјекта у томе процесу, групписати глаголе с повратном речцом *се* у њихову саставу. Само тако можемо добити слику глаголског рода повратних глагола у српскохрватском језику. Мада би се то могло учинити и на основу богате иначе грађе коју је дао Д. Боранић у својој расправи, ми смо ипак сматрали да је примере за ово боље узети из савременог књижевног језика зато што је он ближи језичком осећању, како оних који се тим језиком служе, тако и свакога ко би се овим питањем желео позабавити, или се само интересује њиме. Боранићеве примере узимаћемо само уз потребна објашњења за која случајно немамо потврда међу примерима које смо сами прибравили, или ако су такви примери уопште ретки, или се чак и не употребљавају у језику савремених писаца. У Боранићеву раду има повише примера из старијих писаца и из дијалекатске грађе. Нарочито падају у очи такви примери глагола које је Л. Зима навео за истицање синтаксичких разлика између три основна дијалекта српскохрватског језика⁵⁹. Међу њима је упадљиво више оних

⁵⁹ L. Zima, Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine. Zagreb 1887, стр. 143—170.

што се у данашњем српскохрватском књижевном језику употребљавају само с повратном формом, а код Зиме су, заједно са изворима из којих су узети, наведени у облику без повратне речце *се*. Има тамо, наравно, и покоји обрнут случај. А ни једни, колико ни други ти случајеви, не мењају наше схватање суштине система глаголског рода повратних глагола у српскохрватском језику, које ћемо, мислим, довољно јасно илустровати класификацијом глаголског рода повратних глагола на примерима узетим из понеког дела од десетак новијих и најновијих наших, српских и хрватских, песника и прозних писаца⁶⁰, а понеки и из разговорног језика⁶¹.

И ми, као већина лингвиста, термином повратни називамо све глаголе који су употребљени с повратном речцом *се*, која је најчешће то, али која се у извесним случајевима још осећа као неакцентовани облик повратне личне заменице, што је, како смо то већ истакли, некада била у свим случајевима. А тим се глаголима и у српскохрватском, као и у другим сродним му језицима, показују различни односи између субјекта глаголом означеног процеса и објекта, и неједнака је улога њихових субјеката у процесима што се тим глаголима означавају. И с обзиром на ове чињенице ми све повратне глаголе српскохрватског језика по глаголском роду делимо на: праве повратне (или рефлексивне), узајамне (реципрочне), неправе повратне, медијалне, пасивне, неодређено-повратне и безлично-повратне глаголе.

1. *Правим њоврајним се*, како се зна, називају они глаголи с повратном заменицом *се*, који означавају вршење радње од стране субјекта на самом себи, на неком делу свога тела:

Што *се мрчи* када коват нећеш? (Његош ГВ, стих 541). — Кошуље је сваки дан мијењао, сваки *се* дан *бријао* (Ђалски ПСК, 3). —

⁶⁰ Андрић Иво, На Дрини ћуприја. Сарајево 1958 и Проклета авлија, Нови Сад 1954. — скраћ. Андрић НДЂ и Андрић ПА;

Ђалски Ксавер Шандор, Под старим крововима. Београд 1905. — скраћ. Ђалски ПСК;

Калеб Вјекослав, Бијели камен. Загреб 1954. — скраћ. Калеб БК;

Кочић Петар, Целокупна дела књ. I. Београд — скраћ. Кочић ЦД;

Лазаревић Лаза, Приповетке. Београд 1946. — скраћ. Лаз. П;

Мажуранић Иван, Смрт Смаил-аге Ченгића. Београд 1921. — скраћ. Мајж. ССЧ;

Назор Владимир, Изабрана проза. Београд 1957. — скраћ. Назор ИП;

Његош Петар Петровић, Горски вијенац, Београд 1952. — скраћ. Његош ГВ;

Ђосић Добрица, Далеко је сунце. Београд 1958. — скраћ. Ђосић ДС.

⁶¹ Примере из разговорног језика означавамо са разг. У сваком поновљеном случају изворе означавамо са *исйо*.

Прихвати да *се чешиља* (Калеб БК, 14). — Не зна одакле да *се почне чешићи* (Лаз. II, 50). — Стане да *се удара* по челу (Андрић ПА, 22); и на својој спољашњости уопште:

И царском *се* крвљу *окуйаше* (Његош ГВ, стих 201). — Он *се* прво *обриса* од воде којом су га пољивали (Лаз. II, 62). — Као да је наклонио да отиде *куйаћи се* (Калеб БК, 22).

Али нису само у тим случајевима глаголи по роду прави повратни, него је опсег ових глагола много шири. Насупрот схватањима већег броја врло познатих иначе лингвиста, о којима сам ја и раније и у овоме раду већ говорио — по моме мишљењу прави повратни су сви глаголи којих су субјекти сами себи објекти.

За нас су неспорно такви и глаголи који значе обухватање целог субјекта његовом сопственом делатношћу, његовом свесном активношћу. Макар да ови глаголи, како је констатовао проф. Белић, „почињу значити управо стање“, они и поред тога, па и без обзира на то да ли према себи имају или немају прелазне глаголе, тј. да ли без речце *се* могу бити прелазни, ипак нису медијални већ активни, а субјекат је њихов, што је једино овде од значаја, сам себи објекат. То је он, ван сваке сумње, у случајевима као што су:

Твојој глави би суђено за вјенац *се* свој *йродаћи* (Његош ГВ, стих 24). — Свјетлости *се* оне *крију*, оне ће је распалити (исто, 32). — И *грија се* мирно спрема сунца (исто, 260). — *Исиурчи се* плахи и лакоми (исто, 260). — *Возимо се* на сребрна весла (исто, 2147). — Природа *се* васколика *йићи* (исто, 2342). — У кућу *се* бисмо *зайворили* (исто, 2544). — Остави поприште јавнога живота, пак *се* *настиани* у Брезовици (Ђалски ПСК, 23). — Тамо му је била жена код матере, чекајући да *се ослободи* бремена (Лаз. II, 58). — Пођоше и кочијаши *нудећи се* да по два гроша возе у варош (исто, 49). — Ма колико се патриције *силити* да буду мирни ... , расправа је постајала све страственија (Назор ИП, 7). — Бјеже да *се сакрију* у рупе и камење (исто, 11). — Дивови *се йредаше* (исто, 67). — Сви покушаји да *се сјасе* из шака вероломних јерусалимских витезова остају без успеха (Андрић ПА, 62). — Затим *се жени* и разводи још увек (исто, 61). — Тада *се* у разговор *умешао* један ветрењаст младић (исто, 46). — С муком *се бране* од цариградских шатроваца (исто, 10). — *Извињавао се* говорећи брзо и много (исто, 37). — Очекивала је да ће *се* сада *јавићи* Насте (Калеб БК, 13). — *Сйремајући се* да изиђе у сусједство ... , пред огледалом утоне у сјећање (исто, 13). — Насте *се* не може од њега *ојфрнући* (исто, 15). — Ту *се* сватови

обично *сиремају* (Ђосић ДС, 18). — Он *се* са купљеном пушком *одмешнуо* у планину (исто, 27). — Покушавао [је] да *се њривда* (исто, 14). — Постављао [је] питање *њрудећи се* да их увуче у разговор (исто, 14).

Свакако најизразитије од свих ове врсте означавају стање доби- вено вршењем радње до потпуне zasiћености њоме — глаголи какве имамо у примерима:

Ево и ви! Већ *се начекасмо* (Његош ГВ, стих 436). — Да *се* вуци не *њреједу* мяса (исто, 1084). — Од жеље *се* сад *наједох* мяса (исто, 1673). — Доиста *се* мислиш *набројати* (исто, 2233). — Јаблан је рано устао и добро *се најасао* (Кочић ЦД, 68). — Ту *се* фра Петар *наслушао* страних имена градова (Андрић ПА, 68). — Сео је у хладовину и *нашо се* воде (разг.).

Због тога управо, и преокупирани посебношћу њихова значења, неки су граматичари, како смо већ горе истакли, глаголе овога типа сврставали у посебну категорију глаголског рода чак. Међутим, они ипак значе, пре свега и више од свега, извршавање радњи од стране субјеката на самима себи. И зато их с правом по глаголском роду можемо сврстати у праве повратне, као год што су тога рода и остали глаголи који значе организованом активношћу субјекта у целини обухватити самог себе. Јер не треба сметати с ума да се субјекта у целини тичу и радње глагола који значе њихово извођење на само једном делу тела субјектова, односно на његовој спољашњој страни. Могао би когод рећи да ће у ових, пошто се у њих повратно *се* више осећа као акузатив личне заменице, бити сасвим обична употреба акценатског облика истог падежа те заменице као допуна прелазним глаголима. У ствари је сасвим обрнуто. Упадљиво се чешће употребљава пуни облик акузатива личне повратне заменице уз глаголе чијом се радњом обухвата субјекат у целини, наравно ако то захтевају раније овде обележени моменти који су пресудни за ову појаву — положај у реченици, нарочито наглашавање или метрички, односно општеинтонацијски моменти. Ови су моменти свакако условили употребу пуног облика акузатива повратне заменице у реченицама, стиховима и пословицама: Јер којијем судом судиш *другоме себе осуђујеш* (из превода Библије). — Учећи, дакле, другога, *себе* не учиш (исто). — О, који чувене пјесни сеј слишите, пожалте, јаох, мене, а *себе чувајте* љубави (М. Држић). — Ја ћу продавати моје златне косе, па и *себе* и тебе *хранити* (нар. прип.). — Херцеговина све земље насели, а *себе* не *расели* (нар. посл.). — *Сиреми*, Марко, *себе* и Шарина (нар. песма). У наведеној Боранићевој студији, из које смо

ове примере узели, на стр. 139. налазимо још, додуше нешто мање илустративних, али свакако добро запажених примера. Поводом њих и поводом онога што Боранић уз њих говори, ипак је потребно истаћи да употребу пуног облика акузатива личне повратне заменице с прелазним глаголом место облика повратног глагола не захтева истицање „противштине“, како то мисли Д. Боранић. Свакако свако истицање, па, дакако, и истицање супротности налаже — и употребу пуног заменичког облика акузатива, али не само то, већ и сви моменти које смо малочас навели.

Ми се с Боранићем не слажемо ни у мишљењу о облицима оних правих повратних глагола што означавају вршење радње на једном делу тела субјектова. Боранић каже да се ти глаголи могу употребљавати и без повратне заменице *се* ако сезначи део тела субјектова на коме се врши њиме означена радња, поготову ако се уз име тога дела тела употреби придевска повратна заменица *свој*, па констатује да је: *Удари се руком њо колену* исто што и *Удари руком њо своје колену*; *Еро се сјане њишати њо недрима* исто што и *Еро сјане њишати њо недрима*; *Враши се бијући се у њрси* што — ... *бијући у њрси своје*. По смислу то доиста и јесте исто, али су синтаксички ове реченице са *се* и без *се* потпуно различне, и род је глаголски истог основног глагола са *се* и без *се* сасвим различит. С повратном заменицом *се* глаголи су у сад наведеним реченицама по глаголском роду повратни, прави повратни тј., а без повратне заменице *се* они су прелазни и имају уза се објекат (ближи или даљи — сасвим је свеједно): *њо своје колену*, *њо недрима*, *у њрси своје*.

Боранић је, међутим, у праву кад (на стр. 140) каже, и то примерима затим потврђује, да су прави повратни сви глаголи с повратном речцом *се* када уз њих стоји — (ми додајемо и кад по смислу може да стоји) заменица *сам* (тј. субјекат лично — М. С.), без обзира на то да ли субјекат врши радњу на једном делу свога тела или својим деловањем које се изриче дотичним глаголом у целини обухвата сам себе.

Иста је у ствари улога субјекта и исти однос субјекта и објекта повратних глагола што значе измену положаја субјекта и његово померање у простору, које неки синтаксичари, то смо горе истакли, убрајају у средње-повратне, тј. у медијалне. За нас су пак и ово знатним делом прави повратни глаголи, без обзира на то што су у облику без повратне речце *се* врло често непрелазни, и што их та речца уопште и по смислу, а не само синтаксички, чини непрелазним. Они су пре свега, уколико су њихови субјекти жива бића, активни, и као такви не могу бити медијални. А осим тога, и што је главно, у примерима с њима измену свог положаја, своје померање у простору, стварно врше сами њихови субјекти сопственом активношћу. Ево потврда за то:

Сам⁶² се *шејаш* пољем без икога (Његош ГВ, стих 515). — *Дугоше се* један за другијем (исто, 1321). — По три паса *врије се* у колу (исто, 2465). — *Тко се снизи* к росној трави ... (Маж. ССЧ, стих 290). — *Залейје се* стреловито (исто, 517). — Стан од стакла, *нек се* по њем [рибе] *шире* (исто, 625). — Из мрачног угла *довуче се* једно прљаво створење (Лаз. II, 53). — Пређоше преко моста и *склонише се* (исто, 60). — Благоје *се* брзо *окрепше* (исто, 62). — Њих *се* двојица *покуњени* *врайише* (исто, 51). — Он умало не рече ... али *се* *усишави* (исто, 63). — Лађа је као звијер коју је уморила дуга хајка, па *се* брзо *вуче* (Назор ИП, 25). — Он *се* мало *одмаче* у страну (Кочић ЦД, 66). — Уздахну Лујо, *ириши се* уз вола, па поче ... мјерити штап (исто, 69). — Шта мислиш, како ми да *се* *извучемо* (Ђосић ДС, 10). — Седе и *наслони се* на рошаво дебло (исто, 11). — И он *се* сада *иовлачи* дубље у планину (исто, 7) итд.

Наравно, како смо горе, у општем делу овога рада, нагласили, глаголски род ових последњих глагола, повратних глагола, наиме, који означавају промену положаја, померање у простору, није исти и када њихови субјекти нису жива бића, већ предмети, или било шта неживо. И то је сасвим разумљиво, јер улога мртвих ствари као субјеката у глаголом означеном процесу који им се приписује није, и не може бити, као улога лица и живих бића уопште. А онда ни однос субјекта, глаголом означеног процеса и објекта није исти. Као доказ за ово даћемо две реченице с истим по облику глаголом, али с различним субјектом који ће у једном случају бити штогод неживо, а у другом — било какво живо биће: Луји *се* *стеже* срце кад угледа Рудоњу (Кочић ЦД, 69) и Девојка *се* *стеже* око паса распоном палца и кажипрста обеју руку (нар. пр.). У другом случају субјекат (девојка) сам је на себи извршио радњу стезањем (глагол је, дакле — прави повратни), а у првом се срце није стегло његовом организованом активношћу, већ је процес стезања срца настао некако „сам од себе“, и исти је глагол сада друкчијег глаголског рода.

И сви су глаголи с неживим појмовима као субјектима, и када ти глаголи означавају померање субјекта у простору, промену њихова положаја, очевидно друкчијег глаголског рода. Они могу, истина, бити пасивни, зависно од тога да ли је до овога померања, до промене положаја њихових субјеката дошло под утицајем одређених спољних чинилаца, као покретача дотичних процеса. У овоме случају глаголи с повратном

⁶² Ваља скренути пажњу да реч *сам* овде није заменица већ придев и значи *усамљен*, без кога другог, а не *лично он* — М. Ст.

речцом *се су*, рекосмо, пасивни, као у примеру: *С великом љуџом за ње о-рише се враћа на каији градској* (Назор ИП, 6) — наравно уз претпо-ставку, да их је неко одређено лице (или неки други извршилац те радње) затворило. Али до затварања врата уопште може доћи и без деловања икаквог спољњег вршиоца, или било какве спољне силе, могу се врата, тј., и сама од себе затворити, у коме случају глагол не би био ни активан ни пасиван, већ медијалан. У стиху пак: *За ње вори се царе у ћелију*, који се чешће цитира, али у вези с глаголским родом често опет нетачно ин-терпретира, цар лично је, организованом својом активношћу, извршио предикатом означену радњу над самим собом; затворити се, дакле, у овом је последњем случају активан, прави повратни глагол.

2. *Узајамно-повратни глаголи*. — Ни радње означене узајамно-повратним (реципрочним) глаголима не излазе из сфере субјекта, јер иако сваки појам, којих у њихову субјекту стварно мора бити најмање два, врши радњу на објекту ван себе, он је у исто време сам објекат томе своме објекту, који на њему са своје стране опет врши радњу као субјекат — њима се ипак означава посебан однос између субјекта и објекта. И они, тј., имају свој посебан глаголски род. Иако је то, на једној страни, довољно познато, и ако се, осим тога, ови глаголи најмање мешају с осталим повратним глаголима друкчијег глаголског рода, ми ћемо ипак дати неколико доказа који сами собом потврђују ово што кажемо о узајамно-повратним глаголима:

Тер се лако *распадоше с' сунцем/заточници мријет навик-нути* (Маж. ССЧ, стих 45—46). — Тер се *грле* рукама гвозденијем (исто, 1071). — Често пут *се крст* и Турчин *нађу* (исто, 1068). — Сва се *дружба изљубила* редом (исто, 369). — *Здружио се* Турчин с Црногорцем (Његош ГВ, стих 286). — У малу *се длаку* не *искласмо* (исто, 354). — Гавранови гачу и *бију се* (исто, 957). — У Угарској *се* напредна странка барем из почетка *борила* с бечком камарилом (Бал-ски ПСК, 21). — У Баторића *се састали* по обичају сви сусједи и при-јатељи (исто, 4). — За мало још и свет *се разиђе* (Лаз. II, 49). — Јоже се готово *сиријашељо* с бившим господарима (Назор ИП, 48). — Грађане не боли глава што *се њочео свађаши* са својим друговима (исто, 48). — Бакови *се* почеше *њушкаши* као да *се ујознају* (Кочић ЦД, 70). — *Пољубише се* (исто, 66). — *Договоре се* да сви гледају не-тремице (Андрић, НДТ, 14). — Они *се* о томе и *не њреширу* (исто, 15). — Многи од њих *рве се* и носи с тим Арапином (исто, 15). — Ту често посједају зрели угледни људи да *се њоразговоре* о јавним стварима (исто, 17/18). — Ту *се сакуиљају* и просјаци и сакати и губави (исто, 17). — *Сиоразуме се* с њим да је најбоље ... (исто,

61). — *Смењује се* тишина с пуцњавом (Ђосић ДС, 8). — *Да се бијемо* одговори осорно уча (исто, 11). — *Они се* немо *договорише* (исто, 12). — *Они су се* пред штабом *надметали* (исто, 14).

Будући да субјекат ових глагола редовно чине више појмова сасвим је разумљиво што се њихов облик најчешће среће у множини, као у 1. и 2. од наведених примера. Али се заједница у којој се врши радња врло обично означава обликом инструментала, па ако је први припадник те заједнице појединац, његово име управља глаголом и овај се онда употребљава у једнини, као у петом нашем примеру, иако ту радњу *de facto* врше два или више саучесника у свим случајевима с узајамно-повратним глаголима. Тако исто и облик узајамно-повратног глагола као предиката неког колектива стоји наравно у једнини, јер се слагање врши по облику, а не по значењу (в. 4. по реду пример).

Повратна речца *се* као језички знак, који, можемо рећи, и овде уопште узев означава ограниченост објекта на сферу субјекта, — сама собом не обележава реципрочност него се ова више одређује по смислу самог основног глагола и у језичкој ситуацији, па је сасвим разумљиво што су глаголи који својом основном значе међусобно вршити радњу од стране више лица, — подједнако реципрочни и у облику без повратне речце *се*, као и када се употребљавају с њом. Такав је, нпр., глагол *разговарати*, нешто ређе *договарати*, па *ћричати*, затим *рајтовати*, *војевати*. Ова два последња *се*, шта више, данас употребљавају једино у неповратном облику; *ћричати се* у наше време звучи сасвим дијалекатски, и то застарело-дијалекатски, а и *разговарати се*, мада је у повратном облику много обичније од непосредно претходног, већ има скоро исти карактер, док је употреба глагола *договарати*, напротив, у облику без *се*, данас, архаична.

3. *Нейрави њоврати* глаголи. — Сви се прави повратни глаголи, без обзира на то да ли значе вршење радње на једном делу тела субјектова, односно на његовој спољној страни, или њима означени процес у целини обухвата субјекат (а у ове у знатном броју случајева свакако иду глаголи измене положаја субјектова, његова померања у простору), — увек уза се имају повратни знак *се*. И он се код свих њих, код првих, истина, јаче, а код других нешто слабије, — осећа као акузатив повратне личне заменице сваког лица.

Спорно је, додуше, питање да ли глаголе *крећати се*, *селићи се* и њима сличне који се употребљавају и у облику без *се*, можемо сматрати правим повратним. Они то на први поглед јесу, јер би се рекло да по смислу значе *кренути себе* и *селићи себе*. У прилог оваквог тумачења иде

могућност њихове употребе у облику без *се* и с прелазним значењем (исп. *Креку их с месѿа* и *Селе своје ѿродице ѿамо где ће им бити боље*). Међутим, и у облику са *се* једнако као и у облику без те речце, када се односе на самог покретача њима означеног процеса, а не ни на какав објекат ван њих самих — ови глаголи су несумњиво непрелазни, не само с формалне стране него и суштински; они значе *ѿоћи с неког месѿа* и *ићи* у неки други крај, тј. *ѿоћи* (у првом случају) и *ићи* (у другом) лично, *ѿоћи* и *ићи собом*. Повратна речца *се* уз њих, дакле, није некадашњи облик акузатива повратне личне заменице, али може бити и највероватније јест њен некадашњи облик инструментала као што је то, свакако, у: *којорнуѿи се*, *бајргайи се* и у њима сличних глагола који се у потпуно истом значењу данас употребљавају и с обликом инструментала (акцентског наравно, јер енклитичног тога облика и нема): *којорни собом* и *бајрга собом*. У њих *се*, дакле, није знак некадашњег правог, већ даљег, неправог објекта. Они су, према томе, по роду неправи повратни глаголи, у које ми (али и пре нас неколико врло познатих руских лингвиста, почев од Шахматова) убрајамо све активне повратне глаголе, уз које повратна речца *се* није облик правог, акузативског, већ некадашњег неправог објекта, допуне глаголске у било коме зависном падежу сем акузатива без предлога. А таквих глагола има врло велики број и у српскохрватском, као год и у другим по глаголскоме роду сродним језицима. Ти су глаголи многим проучаваоцима овога проблема задавали доста бриге, па смо се ми зато већ у општем делу овога рада дуго на њима задржали. А овде ћемо за њих дати неколико примера које смо узели из наших писаца:

Ти *се*, Вуче, ка да са мном *ругаш* (Његош ГВ, стих 2068). — Срамота је таквоме јунаку / ... *Цилићнуѿи се*, не погодит циља (Маж. ССЧ, стих 537 и 539). — Војник *се захваљиваше* непрестано са „хвала, браћо“ (Лаз. II, 63). — То је старца умирило, те *се није* више *ѿужио* (Ђалски ПСК, 9). — Поче му *се* безазлено *улагиваѿи* (Кочић ЦД, 69).

Виле ће *се грабиѿи* у вјекове (Његош ГВ, стих 2337). — Овде *се* Баторићи у кратко вријеме *домогоше* угледа и моћи (Ђалски ПСК, 17). — Напослетку *се ѿройије* и ту скоро умре (Лаз. II, 64). — Управник *се* том могућношћу често *корисѿио* (Андрић ПА, 28). — Волели су да ти буде изручен Цем како би *се* њиме *корисѿили* (исто, 61). — Он намерава да *се* [њиме] *ѿслужи* у борби против султанова брата (исто, 65). — Он *се* одмах *лаћа* таквог посла (исто, 14).

Он *се ѿридржа* за једну госпу (Лаз. II, 61). — Тко си јунак *осветѿиѿи се* не мож/на јунаку дотле док не преда (Маж. ССЧ, стих 57—58). — Помно јунак *Цуце* превалио / ... *тер се маша* кршњијег

Теклића (исто, 154). — Јесам, рече војник ... *доћакнувши се* капе (Лаз. II, 61). — Одред се може спасти уништења ... ако се те две чете *ћробију* из Јастрепца (Ћосић ДС, 16). — Откуд злато који стоке нема/ но за туђом по брди *се бије* (Маж. ССЧ, 637—638).

Анализом овде, у неколика посебна одељка, датих примера долази се до врло вероватних закључака да у првима од њих имамо значење одвајања, да је *се* у њима, хтели смо рећи, остатак некадашњег облика аблативног генитива (ругаш се — изражаваш, речима *од себе* упућујеш ругање; цилитнут се — цилитнути *од себе*, захваљиваше се — захваљиваше *од себе*, није се тужио — није одавао тужбе *од себе*); у другима у повратној речци *се* наслућујемо некадашњи датив (домогоше се угледа и моћи — домогоше, стекоше *себи* угледа и моћи, користио се том могућношћу — користио је *себи* том могућношћу, послужио се у борби против — послужио је *себи* у борби против, лаћа се посла — лаћа *себи* посао).

Будући да су различне падежне синтагме међу собом често синонимичне, није искључено да би у по којем овде наведеном примеру *се* могло бити и неки други некадашњи зависни падеж те заменице, а не баш онај који нам се у садашњем тренутку чини највише вероватним. У сваком је случају *се* у последњем анализираном примеру могло бити и инструментал (лаћа *собом* посао). Нијансу значења баш овога падежа ми осећамо у примерима из наредног става (придржа се за једну госпу — придржа *собом* за госпу, осветити се не можеш — осветити *собом* не можеш дотакнувши се капе — дотакнувши *собом* капу итд.). Али се и у последњем дефинисаном случају наслућује колико инструментално толико и дативно значење (дотакнувши себи капу, тј. своју капу).

У реченици: Прошла су два дана, а Ћамил *се није јављао* (Андрић ПА, 53) обликом повратног глагола *није се јављао* речено је да *није о себи јављао*, а то упућује на некадашњу функцију даљег објекта. Да ли се та функција и некада, када је данашњи њен знак *се* морао бити неки зависни падеж, означавала као данас обликом локатива, то није од значаја. А главно је да је ова речца у саставу повратних активних глагола, осим у случајевима где је још увек енклитички облик правог објекта у акузативу — некада била даљи објекат, допуна глагола, уз који стоји у неком другом зависном падежу. У свакоме се случају радња ових глагола врши у вези с појмом субјекта, не само у тој његовој већ и у функцији допуне уопште.

4. *Медијални њоврајни глаголи*. — Појмови неживих предмета као субјеката не могу сопственом, самоорганизованом активношћу вршити (или извршавати) радње својих предиката. И повратни глаголи са значењем промене положаја таквих својих субјеката у служби тих пре-

диката — наравно ако дотичне радње не врше какви спољни чиниоци — означавају право стање, медијални су по глаголскоме роду. Ова разлика у роду истих по облику глагола у вези с тим да ли су њихови субјекти жива бића или предмети, односно било шта неживо, о којој смо разлици малочас говорили у једном ставу заглавља о правим повратним глаголима, — пашће у очи свакоме ко упореди примере повратних глагола којима се појмовима живих бића као субјектима приписује радња којом ови себе саме покрећу, себи самима мењају положај, са реченицама:

Казало уре све *се* ближе *йримицало* (Ђалски ПСК, 14). — Сунце *се йомаљало* иза планинских врхунаца (Кочић ЦД, 68). — Влажна свежина *шири се* кроз ноћ (исто, 67). — Сваки му *се* живац *разиграо* (исто, 70). — На боковима лађе *йомолши се* редови мотки (Назор ИП, 19). — Мрак *се хвайша* (исто, 20). — Побједнички крик *извио се* из пјевачева грла (исто, 11). — Зид *се издиже* изнад висине човека (Андрић НДЂ, 12). — Изгледа као да из широких лукова белог моста тече и *разлива се* зелена Дрина (исто, 10). — Неприметно *се йомера* цео звездани свод над главом (исто, 19). — *Губи се* неприметно у сивој пустињи (Андрић ПА, 5). — Неки ненавијени [часовници] већ су *се зауставили* (исто, 5). — Све *се* у њему и нехотице *окреће* (исто, 6). — Време је пролазило лепше и брже *се йримакло* вече (исто, 35). — Ето ти *се ойусирила* тканица (Калѐб БК, 10). — Уста јој *се расијегну* и око очију *набере* подругљив осмијех (исто, 12). — Јагодице јој *се дигну* и направе нешто брижних бора (исто, 15). — Зимске магле *вуку се* над реком (Ђосић ДС, 15). — Све представе и мисли *разбежаше се* некуд (исто, 24). — По телу су милели врели жмарци и *йшаложили се* у уморним коленима (исто, 24).

Будући да у оваквим случајевима глаголима означени процеси не казују никакву активност, никакво деловање субјеката, нити ти субјекти, као неживи предмети, сами изазивају те процесе, већ они, под овим или оним условима, у овим или оним околностима, настају у њима (тј. у субјектима) — повратни глаголи овде представљају стања, и у једнакој мери су медијални с глаголима који означавају унутарња расположења, душевна стања бића и стања уопште, у којима се било шта налази, која су означена у следећим примерима:

Нек *се* овај вијек *горди* над свијема вјековима (Његош ГВ, стих 1). — Фараона источнога пред Ђорђем *се мрзну* силе/Ђорђем *се* српске мишце са витештвом *ойојиле* (исто, 19—20). — Од Ђорђа *се* Стамбол *йресе*, крвожедни отац куте (исто, 21). — *Поноси се*

скитром крвавијем (исто, 52). — Бог се драги на Србе *разљуи* (исто, 198). — С тога су се мало *задоцн*ити (исто, 342). — А ти си се нешто *замрсио* (исто, 512). — Не бојим се од вражјега кота (исто, 528). — *Разлучи* [тј. распарча] се земља на племена (исто, 714). — Ја се овој и чудим работи (исто, 806). — Бјеше ми се снаха *јо-мамила* (исто, 834). — Ја се *надам* веселоме гласу (исто, 951). — Смрт се гадно испод чела *смије* (исто, 1004). — Благо томе ко се ту *нагнао* [тј. задесио] (исто, 1068). — Ја се *сјећам* што си рећи хтио (исто, 1157). — Кад је виђу ће се *смије* млада, свијет ми се око главе *врши* (исто, 1279—1280). — У томе се *разбудих* од страха (исто, 1330). — *Колеба* се душа у тијелу (исто, 2313). — *Расјале* се уз мене пламови (исто, 2044). — Пушке грме небеса *се ломе* (исто, 2559). — Лујо се *јоноси* (Кочић ЦД 65). — *Удубио* се у мисли (исто, 68). — Јеси ли се *уилашио*, мене? (исто, 69). — *Сийскуо* се, *јогнуо* се (исто, 70). — Пјева Јоже као да му се срце *ломи* (Назор ИП, 12). — Дуж леве обале *јрошеже* се Малужино поље (Андрић НДЂ, 10). — Безнађе и чамотиња *се згушњавају* и *шаложе* (исто, 27). — Ту се старац, ваљда, *јрисеи*ти (Андрић ПА, 6). — *Разболи* се и умре жена (исто, 13). — И мирни људи *се усјлахи*ре (исто, 15). — Живци *се зајтежу* до бола (исто, 16). — На махове *се све уиши*а (исто, 16). — Дечак је брзо стао да *се мења* (исто, 17). — Она још дуго не могу да *се јриберу* (исто, 24). — Мајка ... *се ни* од оне прве жалости никад није *ојоравила* (исто, 43). — Затим би *се умирио* за сат два (исто, 52). — Фра Петар *се већ* и *навикао* на то (исто, 52). — Фра Петар *се јтрже* из мисли (исто, 60). — *Хладила* се већ постављена вечера (исто, 75). — *Осеи*ти се осрамоћен (исто, 77). — Цигара му *се гаси* (исто, 88). — Роза *се намрши*ти и танахна злоба јој укочи поглед (Калев БК, 20). — Оно [лице] *се једнако мрши*тило и *грчи*ло (Ђосић ДС, 7). — Мокри завоји на ранама не стигну да *се осуше* и смрзну (исто, 8). — Толико *су се уморили* да немају више снаге (исто, 9). — Мало *се замисли*, а онда јетко одговори (исто, 9). — Уча *се сеи*ти оних дугих зимских ноћи (исто, 10). — Прегладнео је, *јреморио* се и почео да бунца (исто, 10). — Можда *се он заборавио* и све ово гласно говори (исто, 10). — Не *секирај* се за пород (исто, 11). — Павле *се љуи*тио на себе (исто, 14). — Преко Мораве на левој обали *налази* се његово село (исто, 25). — Павле *се јрену* из својих мисли (исто, 15). — Он *се још надао* да ће курир доћи (исто, 15). — Запалио [би] у њима веру која *се гасила* (исто, 18). — Народ ће да *се разочара* у нас (исто, 20). — Можда си *се ти баш уилашио* офанзиве (исто, 23). — Павле *се због* тога још више *увреди* (исто, 23). — Он

се мучи са сном (исто, 24). — Неко би *се њробудио* (исто, 25). — Мисли су *се расиридале* и *одвијале* (исто, 25). — Јевта *се љушио* и зарипца у себи (исто, 28). — Ветар *се смирио* (исто, 29).

У поређењу са осталим врстама глаголског рода ми смо навели несразмерно велик број примера повратно-медијалних глагола с циљем да покажемо њихову разноврсност.

Они означавају душевна стања и унутарња расположења, као и манифестације тих стања и расположења које се састоје у несвесним, спонтаним покретима њихових субјеката, а изражавају се глаголима као што су: *џренуши се*, *џргнуши се*, *џресии се* и сличним. У медијалне иду затим и повратни глаголи којима се означава промена положаја неживих предмета у функцијама субјекта и њихово померање у простору, без видног деловања какве спољне силе.

Медијални су глаголи, то смо већ констатовали у првоме делу овога рада, претежно непрелазни, али их, такође смо тамо истакли, има и прелазних. И рекли смо који су, и када су медијални глаголи прелазни. А овде је потребно констатовати да се то односи само на неповратне медијалне глаголе и да немамо повратно-медијалних глагола који би истовремено били и прави прелазни, јер се повратност и права прелазност глагола међусобно искључују. Али зато имамо медијалних узајамно-повратних глагола, као што су: *цене се* (узајамно), *џошијују се*, *воле се*, *желе се* итд. А нарочито међу повратним медијалним глаголима имамо знатан број неправих прелазних. Њих налазимо у примерима где се види да је њима означени процес настао у субјекту без његове праве активности, без свесног ангажовања његове воље и енергије дакако, али у вези с неким фактором ван субјекта који је изазивач дотичног глаголом означеног процеса, односно субјектова стања које му се тим глаголом приписује. Такве глаголе имамо у стиховима: *Од Ђорђа се Сјамбол џресе*, *Поносиш се ски џром крвавијем*, *Бог се драги на Србе разљуши*, *Не бојим се од вражјега коша*, *Ја се овој чудим рабоши*, *Ја се надам веселоме гласу* и другим неким сад наведеним примерима као што су: *Ту се сјарац ваљда џрисеши* (мисли се-нечега), *Фра Пејтар се већ навикао на џо*, *Уча се сеши оних дугих зимских ноћи*, *Не секирај се за џород*, *Љуши се на џебе*, *Он се још надао да ће курир доћи* и у сличним случајевима где год ови глаголи уза се као допуну имају или и само претпостављају облик неког зависног падежа осим акузатива без предлога. Потребно је указати на чињеницу да се ови глаголи налазе међу онима што изражавају душевна стања или расположења, односно несвесне, нагонске њихове

манифестације, али не и међу медијалним глаголима што означавају промену субјектова положаја у простору. Ако ову пак изазива какав спољни покретач активношћу својом и глаголом се истиче баш та активност, онда дотични глагол више и неће бити медијалан већ пасиван. Само ове активне покретаче и ствараоце процеса не треба идентификовати са околностима и условима, с узрочницима, тј., и изазивачима који су каткада непознати, често невидљиви и неуочљиви, или су и иначе ирелевантни, и као такви карактеристични за медијалност глаголског рода.

Истина, није свакад једноставно утврдити да ли се глаголом више истиче стварање тога процеса од стране споменутих спољних момената него што се њим изражава сам процес у субјекту, тј. само стање субјекта. Зато се неки медијални глаголи могу схватити и као медијални и као пасивни. Тако ми не можемо сасвим сигурно рећи који од ова два глаголска рода имамо у примерима: *Да се ружа у њрн не изгуби* (Његош ГВ, стих 1090), *Баторић се родио* под конач XVIII века (Ђалски ПСК, 15), *Засјенише му се очи* (Кочић ЦД, 70), *То су насеља која се увек неминовно развијају на главним саобраћајним тачкама* (Андрић НДЂ, 10/11), *Пред очима се сивори стравична слика* (Ђосић ДС, 15), у којима се може схватити: да је онај ко тражи ружу ову изгубио [из свог погледа] у трњу, да је Баторића родила његова мати под конач XVIII в., да су очи засениле сузе, да су они што су стварали насеља развијали та насеља ... да је нешто пред очима оних што гледају створило стравичну слику. Али се свакако у наведеним реченицама пре хтело рећи: да не нестане руже у трну, да се Баторић појавио на овај свет, отпочео живот пред крај XVIII века, да се у очима јавила засењеност, да градови расту у ширину на саобраћајним тачкама и да је пред очима настала, појавила се стравична слика. Иако нико не може спорити деловање спољних фактора на стварање стања која се овде приписују субјектима, тежиште је управо на стању; глаголи овде мање означавају то деловање, а више стање субјекта. И зато ми глаголе у овим и оваквим случајевима сматрамо медијалним. Међутим у примеру: *Песницом се нађа не расијеже* (Његош ГВ, 1114), истиче се песница као средство, као сила ван нађе (тј. челика) за изазивање процеса који се нађи приписује глаголом *расијежайи се*. И род тога глагола, је, свакако, пасиван.

5. *Пасивни глаголски род* повратних глагола сасвим одређено карактерише пасивност улоге њихова субјекта у радњама тих глагола које стварно врши каква спољна сила, спољни вршилац на граматичком субјекту. И овај је, према томе, стварни објекат њихов, како је одавна познато и како се огледа у примерима:

У њ се осам близанаца у један мах *изњихаше* (Његош ГВ, стих 3). — *Поведе се* робље црногорско (исто, 459). — *Надање се* наше *закојало* на Косову у једну гробницу (исто, 135). — *Без муке се* пјесна *не исјоја*, / *без муке се* сабља *не сакова* (исто, стих 603—604). — *Што се* црним *задоји* ђаволом/обешта се њему до вијека (исто, 685—686). — Бјеше једна кућа превелика / у којој *се грађаху* бродови (исто, 1459—1460). — Јер без муке не прскају токе/ни *се ломе* такви цецфердари (исто, 2742—2743). — Страшним бесом ноздрве *се шире* (Маж. ССЧ, стих 1011). — Не ко крвав нож к'јем рана/*задаје се* смртна и тешка (исто, стих 471—472). — Али ће добити пристојно издржавање кад *се сврши* рат (Лаз. II, 55). — Кровови обрасли маховином једва *се расјознају* (Кочић ЦД, 67). — *Зачуше се* гласови и жамори као да су *се раздријешили* дрвени зглобови (Назор ИП, 3). — То је онај део моста који *се зове* капија (Андрић НДЂ, 11). — Само везир је могао дати све што треба да *се* ово трајно чудо *сагради* (исто, 13). — Нит' је било конопца ни ланца којим *се* он могао *везајти* (исто, 16). — Људи [су] одувек замишљали ... како да *се* на овоме месту *сјвори* пролаз (исто, 22). — *Ту су се* *вешале* или *набијале* на колац главе (исто, 18). — *Ту се* *исјичу* прогласи и прозиви (исто, 18). — *Ту се* *излажу* на продају прве трешње (исто, 17). — Приче и легенде које *се везују* за постанак моста (исто, 12). — Овде *се решава* њихова судбина (Андрић ПА, 10). — Ноћу *се* сва та гомила *сашерује* у ћелију (исто, 11). — То би могло овде да *се расјрави* и *рашчисти* (исто, 49).

Није баш извесно да се у свима сад наведеним примерима хтело истаћи да је на субјектима њиховим извршена радња од неког са стране. У другом по реду примеру, где се каже да *се* *поведе* робље црногорско свакако имамо несумњив пасив. Робље су повели Турци, потурице тј. — то је сасвим јасно. А ми бисмо и први пример, полазећи од главног иако не основног значења глагола у предикату, схватили као пасиван; седам близанаца о којима се у њему говори одњихали су, однеговали, подигли они што су их подизали. Стих је схваћен као да је у њему речено: били су одњихани. То је, највероватније, песник и хтео рећи. Али није ово једино могуће његово значење; *одњихаше се* може да се протумачи и као *сјворише се*, *појавише се* седам близанаца. На ово значење, штавише, упућује глагол наредног стиха у коме се каже да се (тих седам близанаца) *на земљи* *показаше*. А у овоме случају већ немамо пасиван однос између главних реченичних делова, него би глагол пре био медијалан.

Наведени већ Мажуранићев стих: *Сјрашним б'јесом ноздрве се шире* — ми смо схватили тако као да је њим речено да страшни бијес

шири ноздрве, јер је, између осталог, реченични акценат у том стиху на *сйрашном бијесу* као изазивачу процеса који се означава повратним обликом глагола. Зато смо га и навели међу примерима с повратним глаголом у функцији пасивног глаголског рода, мада се у овоме стиху може допустити и друкчија улога субјекта тога глагола, а тим и друкчији однос између њега, процеса који му се глаголом приписује и објекта тога процеса — другим речима, у овоме стиху може бити и друкчији глаголски род предиката. Али сам облик инструментала, у коме, рекло би се, и иначе каткад стоји име покретача глаголског предиката пасивних реченица, говори о таквоме карактеру и анализираног Мажуранићева стиха, па дакако и о пасивном карактеру глагола у њему. Истина, ми овим поводом можемо поновити оно што смо поодавна, говорећи о субјекту пасивних реченица, констатовали, да је, наиме, употреба тога облика — одвећ честа у овој функцији у руском језику, нпр., — у српскохрватском, нарочито у језику новијих писаца, као и у савременом говорном језику, ограничена на случајеве када су ти покретачи глаголом означеног процеса више узрок, услов, средство или што слично, а не прави вршилац акције⁶³.

У изворима из којих смо узели примере за класификовање глагола по роду нисмо нашли ни једног случаја који би нам говорио о неоправданости учињене констатације. Чак је и у Његошеву примеру: *Што се црним задоји ђаволом,|обешџа се њему до вијека* — инструментал *ђаволом* више средство него вршилац радње која се односи на њега. И уопште је у српскохрватском језику све мање случајева да се прави вршилац радње пасивних реченица употребљава у било којој форми, нарочито ако се њена пасивност обележава облицима повратних глагола. У случајевима када се стварни објекат радње ставља у центар изложене мисли, када објекат, тј., постаје граматичким субјектом — вршилац радње је скоро сасвим ирелевантан. А повратна речца *се* субјекту даје карактер неодређености.

6. *Повратно-неодређени глаголи.* — По неодређености вршиоца Радње пасивним су реченицама врло сличне неодређене безличне конструкције, које за разлику од пасивних реченица с повратним глаголом у предикату, немају субјекта наравно, нити се у вези с њима, колико ни иначе, може говорити о улози нечега што и не постоји. И тим се глаголске повратне форме у овим конструкцијама разликују и по глаголском роду од повратно-пасивних глагола. А и једну и другу разлику лако

⁶³ М. Стевановић, Облик субјекта пасивних реченица. Наш језик V (1937), стр. 162—163.

ћемо учити ако с напред наведеним пасивним реченицама упоредимо неодређене безличне конструкције:

Страшило је слушат што *се ради* (Његош ГВ, стих 26). — Тако ли *се служи* отачеству? (исто, 222). — Од добра *се јошт бјежало није* (исто, 347). — Не *збори се* тако с везирима (исто, 1181). — Не *смије се* овдје право зборит (исто, 1494). — Не може више ни да *се љуши* (Лаз. II, 56). — *Зайовиједа се* проту ... да сјутра поведе Велог Јожу (Назор ИП, 17). — То је исто толико тачно као кад *се каже*: сунце излази изјутра (Андрић НДЂ, 10). — *Говорило се* у старо време (исто, 10). — Верују да има по једна ноћ у години кад *се може видјети* (исто, 16). — *Прича се* да је то био неки српски првак (исто, 16). — Како *се* не би *знало* да је ту (исто, 17). — И то *се* боље *зна* у широком свету него овде код нас (исто, 27). — *Познаје се* (Калес БК, 34).

Пасивне реченице редовно имају свој граматички субјекат и предикат се према њему, као његова одредба, стално управља, те се јавља у облику одговарајућег рода, броја и лица. А неодређене конструкције уопште немају свога субјекта и у њима се, као безличним, предикат увек употребљава у истом облику, у облику средњег рода једнине и у 3. лицу.

Много је битнија разлика између ових конструкција и пасивних реченица у томе што је субјекат у првих, иако увек неодређен и редовно остаје неизречен, вршилац радње која се глаголом казује, док је у пасивним реченицама то стварни објекат. А будући да неодређене безличне конструкције немају објекта, употреба глагола у њима не захтева прелазност, па су оне обичне, наравно, како од прелазних тако и од непрелазних глагола: Ту *се* по целу ноћ *седи, љева, игра и скаче* (разг.). — Првога маја *се* рано *одлази* негде на излет (исто). — Неколико дана након свадбе млади *се иде* у походе (Вук) итд.

Вршилац радње у неодређеним безличним конструкцијама, који је и субјекат у исто време, и кад је познат не може бити изречен, јер се његовим изрицањем губи безлични карактер тих конструкција, којима су баш одсуство субјекта и употреба повратне речце *се* обележја њихова карактера. За разлику од осталих врста рода повратних глагола у којима *се* увек означава објекат у субјекту — то чак и у пасивних глагола у којих су субјекат (граматички) и објекат (стварни) исти појам, док је вршилац радње изван тога појма — повратна речца *се* у повратно-неодређених глагола је знак њихове неодређености. А да је ово тачно, за доказ нам служи чињеница што се у њима и лични глаголски облици у српскохрватском језику употребљавају напореда с безличним — неодређеним. Уз облике глагола *шребашу*, нпр., и других глагола и израза

истог, непотпуног значења може се као допуна употребити облик презента ако му се да повратна форма: *Треба радиџи* = *Треба да се ради*, *Није вредно чекаџи* = *Није вредно да се чека* итд. Када би се презент с везником да употребио без повратне речце место неодређеног субјекта (који може бити ма ко) добио би се одређен⁶⁴. *Треба да се ради*, једнако као и *треба радиџи*, значи — *Треба да сви раде*, а *Треба да ради* — односи се на једно одређено, ако и неименовано лице.

7. *Повратно-безлични глаголи*. — Безличном природом својом, која је код њих више у облику него у суштини, повратно-неодређени глаголи сродни су, на другој страни, с безличним глаголима повратне форме. А ови су опет по глаголском роду најсроднији медијалним. Њима се такође казује стање, право стање, и процеси који се означавају повратно-безличним, као и безличним глаголима уопште, — врше се у самим њиховим субјектима, који су непознати, па су зато и њихови предикати безлични. И што је даље у томе погледу карактеристично, и што још безличне глаголе по роду чини сродним са медијалним глаголима, то је непостојање објекта њима означеног процеса ван самог њихова непознатог субјекта. А специфичним их чини немање елемената — ни субјекта, бар граматичког, ни објекта — у чијем се међусобном односу огледа глаголски род.

Грамматички — ти глаголи су сви одреда безлични, и у погледу извора процеса сви неодређени, али су стања њихова у једном случају везана за непознате појмове у којима се збивају, а у другима се та стања приписују психолошким субјектима с именом у дативу. Првима се у ствари означавају астрономске и метеоролошке појаве, које се збивају у природи (*раздањује се*, *свржава се*, *ведри се*, *облачи се*), а другима — опет појаве, стања и лична осећања живих бића, која су не само психолошки субјекти него и психолошки објекти у исто време: *деси му се*, *йричињава му се*, *гади му се*, *дрема му се*, *сјава му се*, *муџи му се у глави*, *једе му се*, *йије му се*, *ради му се*, *не ради му се*, *иде му се кући* итд. И то, може се рећи⁶⁵ више објекти него субјекти. Јер појмови психолошких субјеката овим глаголима означене процесе, који им се тим појмовима приписују — осећају на себи, односно у себи, трпе их у ствари, а не стварају, још мање изазивају.

За први тип повратно-безличних глагола, иако су они одвећ чести у језику, у нашој смо грађи, свакако случајно, забележили једино:

⁶⁴ О овоме детаљније у мојој расправи: *Найоредна уйоџреба иџфиниџива и йре-зен џа са свезиџом да*. Наш језик књ. V. н. с., стр. 44 и даље.

Почиње да се *срркава* раније (Андрић ПА, 85).

А из исте грађе за други тип повратно-безличних глагола наводимо примере:

Види му се мријет му се неће (Маж. ССЧ, стих 150). — Ко десници *йодоба се* вишњој / Ступа муче, нек' се кривци уче (исто, 262—263). — *Тлаји ти се* сад да лавом рика, / *Тлаји ти се* сад да псетом лаје (исто, 705—706). — *Не мили се* уљести човјеку (Његош ГВ, стих 1465). — Што ће знати мртве кошчурине / како ће се коме *догодиши* (исто, 1720—1721). — Само, то ми се не *дојада* (Лаз. П, 54). — Зуре у ту широку мрачну пукотину ... док се неком мало-крвном дечаку не *учини* да ... (Андрић НДЋ, 14). — *Чинило му се* да га види и чује (Андрић ПА, 71). — Већ се свима *чинило* да је стар колико и село (Калев БК, 11). — Наједанпут јој се *ојвори* (исто, 34). — Њима се *није рајовало* далеко од њихових кућа (Ђосић ДС, 57).

У случајевима где у реченици немамо ни психолошког субјекта, где се не зна на кога се односи оно што се безличним глаголом изриче, као у примеру: *Чини се да је био љуш* (Калев БК, 7) — субјекат је, психолошки субјекат наравно, неодређен. Ту је писац, да је хтео, могао рећи — *свакоме се чини*, али је он и такав субјекат оставио неодређен, и по томе би глагол *чиниши се* пре ишао у повратно-неодређене, али је он по суштини својој медијалан пре свега.

У реченицама пак с исте ове врсте глаголима, али с тим глаголима када се они везују за формално граматичке субјекте, какве имамо у примерима: *Но се* нешто ружно *догодило* (Његош ГВ, стих 443); *Да ну* причај што се *догодило* (исто, 450); *Стукну* мало бијес крвни, / а *улади* крв се горка (Маж. ССЧ, 915—916); *Али се дешавало* да неки од апсеника *прије* (Андрић ПА, 68) — ти по суштини опет безлични повратни глаголи, по односу њихову према другим главним деловима реченице, тј. по глаголскоме роду иду у повратно-медијалне. Ипак се, нарочито у последњем стиху претпоследњег примера, где се у ствари каже да крв (с в и м а на које се мисли) постаде слатка, осећа и нијанса неодређености субјекта, сада психолошког субјекта. И уколико ова нијанса претеже над осталима, и у стиху о коме је реч глагол по роду иде у неодређено-повратне.

У оваквим случајевима колебања при одређивању глаголског рода у појединим примерима с једва осетним нијансама ни за повратне се глаголе узете у реченици, тј. у језичкој ситуацији у којој су употребљени, не може свакад са стопроцентном сигурношћу утврдити да ли је

писац њима хтео означити овај или онај однос између субјекта, глаголом означеног процеса и објекта, и какву је улогу хтео дати субјекту, односно изазивачу дотичног процеса. Ово свакако зато што су нијансе и сувише танане, и што, због тога управо, сам смисао онога што се казује у појединим тим тешко осетним нијансама углавном остаје исти.

На такве међусобне додире појединих врста глаголскога рода свих, а посебно глагола с повратном речцом *се*, ми смо овде често указивали. На неке од њих, на додире медијалних и пасивних глагола, рецимо, ми смо се више пута навраћали. А то смо чинили да бисмо показали како се, и поред све сложености проблема, при тачно утврђеној тачки гледишта и са синтаксичком концепцијом, може одредити њихов глаголски род. С наше тачке гледишта повратни глаголи у српскохрватском језику, ма у којим се језичким ситуацијама употребили, свакад припадају једној од седам овде изнетих врста глаголскога рода.

М. Стевановић

Резюме

М. Стевановић

Проблема залога и возвратные глаголы в сербохорватском языке

К обсуждению вопросов в связи с залогом автор приступил потому, что, по его мнению, в учении об этой проблеме укоренились некоторые ошибочные взгляды, как например: отождествление переходности глаголов с их действительным залогом, а непереходности со средним; деление возвратных глаголов в зависимости от того — показывают ли они, что субъект исполняет обозначенное ими действие на одной только части своего тела, или же они обозначают охватывание целого субъекта собственной деятельностью, причем эти последние включаются в число средних; дальше, недостаточное внимание, уделяемое специфичностям косвенно-возвратных глаголов, отождествление всех возвратных глаголов, обозначающих движение субъекта в пространстве, т. е. изменение его положения, — с глаголами, выражающими состояние и внутренние настроения; убеждение, что лишь некоторые глаголы различают залог и др.

Такие мнения, считает автор, обусловлены ошибочными концепциями, с которыми подходили к изучению залога, главным образом морфологической концепцией, связанной ныне с именем знаменитого русского лингвиста Ф. Ф. Фортунатова, взгляды которого на залог считались поставленными на здоровые основы. Однако, по мнению автора, нетрудно доказать необоснованность классификации глаголов в зависимости от факта — находится ли при них или не находится возвратная частица (т. е., в русском языке, аффикс *-ся*), как это делал Фортунатов. Последний считал, что лишь глаголы с признаком возвратности *-ся* (в сербохорватском языке частица *се*), и притом лишь те, рядом с которыми существуют глаголы невозвратной формы, имеют залогом.

Залог, говорит автор, не выявляется в той или иной форме, а в отношении между глаголом и другими главными членами предложения, причем это отношение устойчиво, оно непременно присутствует; залог, следовательно, есть категория не морфологическая, а синтаксическая. Правда, его можно было рассматривать как морфологическую систему в таких языках, как древнегреческий и древнеиндийский, которые, хотя бы для основных отношений между глаголом и членами предложений, с которыми он тесно связан, имели соответ-

ствующие формы. Но в славянских языках существует всего лишь один морфологический признак залога. Этим признаком является возвратная частица *се* (в русском языке аффикс *-ся*). Однако, глаголы с этим признаком, известные под общим названием возвратных глаголов, обозначают несколько разновидностей отношений к субъекту и объекту, они принадлежат разным залогам. Это весьма ясно выражено в таких случаях, когда какой-нибудь глагол (а таковых немало число), например глагол *йући се* = р. *биться*, может являться и действительным: возвратным (Туче се песницама у главу = р. Бьет себя кулаками в голову), взаимно-возвратным (Деца се туку на улици = р. Дети дерутся на улице) и косвенно-возвратным (когда „Туче се“ значит: Бьет, данное лицо, кого-то около себя); и средним („Туче се“ значит: Готов драться, он драчун), и страдательным (За „нећу“ се деца туку = р. За „не хочю“ детей бьют). С другой стороны, один и тот же глагол, в переходной и непереходной форме — в противоположность мнению Фортунатова — может принадлежать к одному и тому же залогу: *задоцнији*, так же как и *задоцнији се* (р. *опоздать*), является средним глаголом; к одному залогу принадлежат *блисїайи* и *блисїайи се* (р. *блистать*), *расїући* и *расїући се* (р. *лопнуть*) и т. д.

Автор видит действительный залог в активности субъекта, в его сознательно организованной деятельности, и потому для него и непереходные глаголы *скакаїи* (р. *прыгать*), *їрчаїи*, *јуриїи* (р. *бежать*) — действительные глаголы, несмотря на их непереходность. С другой же стороны, и среди средних глаголов, обозначающих состояние или настроение субъекта, т. е. процессы, происходящие в субъекте каким-то образом „сами по себе“, существуют переходные глаголы, если упомянутые процессы разворачиваются в некоторой связи с объектом вне субъекта. Например, *любить* (сербохорв. глагол *волеїи*) — несмотря на то, что этот глагол обозначает чувство, внутреннее расположение — возможно только если существует любимый предмет; *ценить*, *уважать*, *желать* (сербохорв. глаголы *цениїи*, *їошїоваїи*, *желеїи*) и пр. точно так же. Кроме этих, существуют и косвенно-переходные средние глаголы: *дивїи се* (р. *восхищаться*), например, или *надаїи се* (р. *надеяться*); и эти процессы возможны только под условием существования того, чем можно восхищаться или того, на что можно надеяться. Кто-нибудь может бояться лишь кого-либо или чего-либо, нельзя бояться без причины, вызывающей страх.

По мнению автора, необоснованно исключать из числа настоящих возвратных глаголов глаголы, обозначающие действие охватывания целого субъекта его личной деятельностью, уже и потому, что даже

исполнение действия субъектом на одной части собственного тела все-таки касается субъекта в целом, и что и в том и в другом случае субъект является своим собственным объектом. Это, впрочем, — подчеркивает автор — и до него утверждали некоторые лингвисты.

Небольшое число ученых указывало раньше и на специфичность залога косвенно-возвратных глаголов. Об этом здесь также идет речь, однако еще сильнее выдвигается их специфический характер. Лингвистическими доводами подтверждается почти отброшенное ныне мнение старых грамматиков Буслаева, Аксакова и др. о происхождении возвратного признака (частицы *се*, аффикса *-ся*), который в данном случае был когда-то косвенным объектом соответствующих глаголов.

В дальнейшем изложении автор указывает на разницу в залоге между глаголами передвижения субъекта в пространстве, в соответствии с тем, являются ли их субъекты одушевленными или неодушевленными предметами. Первые входят в число настоящих или косвенно-возвратных глаголов, а вторые — в число средних. В связи с этим вообще устанавливаются критерии для определения границ между средним и страдательным залогами.

В данной работе сведена к нужной мере и роль лексико-семантических моментов в определении залога. Средством для этого служит само выдвижение синтаксических моментов, указание на возможную принадлежность одному и тому же залогу глаголов с различными значениями, а также и на факт, что разнообразность значений глагола не изменяет отношений между субъектом, глаголом названного процесса и объектом; она не изменяет и роли субъекта в процессе, высказанном при помощи глагола. А залог выявляется исключительно в таких изменениях.

Все приведенные положения автор излагает в первом, общем отделе работы. Во втором, специальном отделе, он подкрепляет свои выводы примерами из произведений современных сербских и хорватских писателей, на основании которых и дана классификация глаголов по залогам.